

ІГНАТ ДАМЕЙКА

*Ігнат Дамейка каля 1833 г.
Паводле акварэльнага партрэта Юзафа Шымана Куроўскага*

Міхаіл Гурын

ІГНАТ ДАМЕЙКА ЯК АСОБА І ДАСЛЕДЧЫК

Прыемна ўсведамляць, што зямля Беларусі і нават тая яе частка, дзе мы зараз знаходзімся, здольна нараджаць “уласных Платонаў і Ньютанаў”. Аднаго з іх, з грона прамяністых, яна дала чалавецтву ў XIX ст. Гэта — Ігнат Дамейка, апостал навукі і нацыянальны герой Чылі! Ён дарагі для мяне як асоба, як даследчык, як зямляк, таму што ў Медзвядцы нарадзіўся таксама і мой прадзед. Ігнат Дамейка ўяўляў сабой надзвычай цэласную, гарманічную індывідуальнасць. Каб стварыць уражанне аб ім як аб асобе, трэба разгледзець яго паводзіны ў розных жыццёвых сітуацыях. Філасофскія даведнікі прапануюць шматлікія паказчыкі, якія пажадана ўлічваць пры вызначэнні асобы, але з-за недахопу часу звернем увагу на галоўныя з іх: адносіны да людзей, да Радзімы, да Бога. Бясспрэчна, што гэтыя паняцці неаддзельныя адно ад аднаго.

Ужо ў юнацтве Ігнат абраў наступны дэвіз: “Жывучы — будзь карысным для другіх, бо інакш няма сэнсу жыць!” Напрыканцы жыцця Дамейка паставіў яго эпіграфам да пяцітомніка сваіх мемуараў. Шчырае жаданне несці людзям разумнае, добрае, вечнае прывяло яго ў час навучання ў Віленскім універсітэце ў гурток філаматаў, за што жорсткім царскім рэжымам юнак быў асуджаны на “вечны нагляд паліцыі і адхіленне ад усялякай царскай службы”. Мары аб аднаўленні незалежнасці Бацькаўшчыны — гістарычнай Літвы — паставілі яго ў шэрагі паўстанцаў 1830 г., а затым прымуслі на ўсё жыццё стаць эмігрантам. Апынуўшыся ў Парыжы, ён актыўна ўдзельнічае ў рабоце дабрачынных таварыстваў па аказанні гуманітарнай дапамогі выгнаннікам з радзімы, асабліва моладзі, за што яго з павагай называлі “сябрам дзяцей”. Прага да ведаў, усведамленне, што толькі валодаючы імі можна быць карысным для людзей, не дазваляла яму марна бавіць час у Парыжы. Ён наведвае лекцыі ў Сарбоне, Калеж дэ Франс, Батанічным садзе, Кансерваторыі мастацтваў і рамёстваў. Затым паступіў у Французскую горную школу, якую з поспехам закончыў у 1837 г.¹ Атрымаўшы перспектыўную пасаду ў Эльзасе, Ігнат Дамейка неўзабаве прымае новую прапанову і падпісвае кантракт на шасцігадовы тэрмін, каб на пасадзе прафесара Горнай школы ў Какімба падзяліцца набытымі ў Вільні і Парыжы ведамі са студэнтамі далёкай краіны Чылі. З вялікай рызыкай для жыцця ён

¹ Domejko J. Moje podróże: Pamiętniki wygnańca. 1831–1838. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. T. 1. S. 190–220.

адпраўляецца ў падарожжа на парусніку праз акіян і экватар. Даплыўшы да Буэнас-Айрэса, гэты смелы чалавек разам з выпадковым спадарожнікам галопам на конях перасякае шматмільныя стэпавыя прасторы Аргенціны, дзе на кожным кроку мог падвергнуцца нападу індзейцаў, а з наступленнем зімы пераадольвае заснежаныя небяспечныя перавалы ў Андах.

Нарэшце мэта працяглага падарожжа дасягнута! Ігнат Дамейка пад сонечным небам загадкавай краіны сярод працавітага народа, які вымывае золата, пасвіць коз, ловіць рыбу, з'яўляючыся гарняком, пастухом і рыбаком адначасова. Але як наладжваць стасункі з людзьмі, калі не ведаеш іх мовы? Дамейка за тры месяцы напружанай падрыхтоўкі авалодаў іспанскай мовай і мог не толькі размаўляць, але і выкладаць на ёй. Як ён пазней прызнаўся, гэта былі найбольш цяжкія месяцы ягонага жыцця.

Павага і любоў да людзей асабліва яскрава праявілася ў Дамейкі ў адносінах да абарыгенаў Чылі, што пражывалі ў Араўканіі. Выбіраючыся першы раз, каб наведаць гэтую вобласць, ён ставіў перад сабой філантрапічную мэту. Яму самому хацелася пабачыць і пажыць сярод паўголых і паўдзікіх людзей, што з лукам і дубцом трыста год процістаялі ўзброеным агнястрэльнай зброяй іспанцам і адстаялі сваю незалежнасць. Яго вельмі непакояць новыя спробы цяпер ужо чылійскага ўрада ваеннай сілай прывесці араўканаў да пакорнасці. У кніжцы “Араўканія і яе жыхары”, прысвечанай сынам Дакалумбавай Амерыкі, Дамейка не пабаяўся крытыкаваць урад Чылі за несправядлівае, нехрысціянскае абыходжанне з араўканамі. Ён абвясціў выдумкі і паклёпы на індзейцаў. Яго высновы грунтаваліся не на чужых байках, а на ўласных назіраннях і даследаваннях, праведзеных пры працяглым побыце сярод гэтага народа. Дамейка заяўляе: “Араўканы-індзейцы не з'яўляюцца дзікімі, і я лічу іх больш цывілізаванымі, чым просты народ чылійскі, які пражывае на сумежных тэрыторыях”. Характар араўканіна ў час міру (бо чалавек і створаны для спакою, а не для вайны) вызначаецца гасціннасцю, годнасцю, пачцінасцю, вышэйшай ступенню дабрачыннасці, схільнасцю да парадку, энергічнасцю, “любоўю да айчыны”². Ён падкрэслівае, што ў мірны перыяд дамы араўканаў добра збудаваны, агароды і палі старанна дагледжаны. Ён папракае чылійцаў за тое, што яны ніколі не хацелі задумацца аб тым, што індзеец у час вайны з'яўляецца тым, чым былі нашы продкі да прыняцця хрысціянства і чым мы самі яшчэ іншы раз бываем, калі нас апануе страсць, злосць або эгаізм. Прышоў час, і ўрад прыслухаўся да прапановы Дамейкі, а яго агарнула вялікая радасць і павага грамадства Чылі.

З болем у сэрцы Ігнат Дамейка ўспрымаў вайну паміж братнімі народамі Чылі і Перу. Калі чылійцы перамаглі, то ў якасці кантрыбуцыі захапілі

² Domejko J. Araukania i jej mieszkańcy. Wilno, 1860. S. 174.

ў суседняй краіне і прывезлі ў сталічны універсітэт, рэктарам якога ён быў, сто вялікіх скрыняў з прыборамі і абсталяваннем. Усё было дрэнна ўпакавана, таму значна пашкоджана пры транспартаванні. Дамейка не жадаў прымаць трафеі, нягледзячы на спецыяльны дэкрэт міністра. Яму прыгадаліся няшчасныя дні на бацькаўшчыне, калі аналагічнае ўчынілі расіяне з прыборамі і бібліятэкай Віленскага універсітэта.

Пазней, выбіраючыся ў чарговую экспедыцыю і плануючы наведанне тубыльцаў паўднёвых раёнаў Чылі, Дамейка папракае сябе: “Няўжо мала ты валэндаўся па свеце і не хапае табе ўжо зведанага?” Потым сам сябе пераконвае: “Калі турыстам не забараняецца з нуды вандраваць па раскошных сталіцах розных краін, то ці ж не лепей, ці ж не шляхетней сустракацца з людзьмі, якія дасюль захавалі суровую душу і тое, што ім завяшчалі іх продкі?” І гэтыя простыя індзейцы паўсюль аказвалі падарожніку гасціннасць. Аднойчы, калі яны вельмі ахвоча ўзяліся перавезці праз раку ягоную экспедыцыйную амуніцыю, Дамейка занепакоіўся, каб што-небудзь не прапала і сказаў аб гэтым іх правадыру, але той запэўніў: “Не бойся тут нічога, там цябе абкрадуць іспанцы!” Словы правадыра былі прарочымі, бо на зваротным шляху цывілізавання чылійцы ўкралі ў экспедыцыі коней.

Лёс выгнанніка, адарванага на вельмі працяглы час ад роднага кута, трывожыў сэрца Ігната Дамейкі амаль усё жыццё. Напэўна, уласціва чалавеку, спазнаўшы свет і знаходзячыся на чужыне, свядома і горача любіць Радзіму. Добра ўладкаваўшыся ў Чылі, Дамейка быў гатовы ў любы момант вярнуцца на бацькаўшчыну. “Вы толькі паклічце, — пісаў ён сябрам, — я кіну ўсё!” Аднойчы, вяртаючыся з чарговай экспедыцыі, на паўдарозе дамоў, у Вальпараіса, ён выпадкова з часопіса “Меркурыю” даведаўся, што ў Какімба згарэў дом, дзе ён жыў, дзе была яго хімічная лабараторыя, навуковыя калекцыі, бібліятэка. Раптоўны глыбокі смутак быў кароткачасовым, але і за гэта яму было сорамна ад усведамлення таго, што ніякая страта ў жыцці не можа для яго стаць даражэйшай за страту Радзімы! У час працяглых вандровак у чылійскія пустыні або ў Кардыльеры Дамейка ў думках пераносіўся ў родныя мясціны. Сядзячы ля вогнішча сярод скал і слухаючы размовы сваіх праваднікоў, ён згадаў Медзвядку, гады дзяцінства, і ў вушах гучалі байкі бабулі Фядоркі.

Пішучы свае таленавітыя нататкі аб надзвычай цікавых падарожжах па непаўторных абшарах Чылі, Дамейка часта адрасаваў іх сваім землякам. Ён сціпла выказваў спадзяванне, што яго апавяданні, магчыма, дапамогуць ласкаваму чытачу ў Мірскай, Паланэцкай або Сталовіцкай парафіі “скаратаць” доўгія снежаньскія вечары. Прачытаўшы творы Ігната Дамейкі, я павінен засведчыць, што яны напісаны на высокім еўрапейскім узроўні і іх трэба як мага хутчэй надрукаваць хоць асобнымі брашурамі для школьнікаў і дарослых чытачоў Беларусі.

Нязгасная любоў да айчыны не слабела з гадамі. Адказваючы на лісты Ласковіча і Халхоўскага, якія цікавіліся справай яго натуралізацыі ў Чылі, Дамейка адказваў: “Я ніколі натуралізавацца не патраплю і маю надзею на Бога, што ці ў Кардыльерах, ці ў Панарах — памру ліцвінам”³. У час плавання па рацэ Кале-Кале, дзе прырода была вельмі падобна да нашай літоўскай, заходнебеларускай, Дамейка настолькі захапіўся краявідамі і душой перанёсся на радзіму, што міжволі звярнуўся і загаварыў да туземцаў на роднай мове. Пазней, калі ён прыплыў ў Еўропу, яму па дарозе да Парыжа мроіліся родныя далягляды. Таму ён не хоча нічога занатоўваць у дзённік аб Парыжы, хоць і спаткаў там сяброў: “Не да яго еду”. Цёплыя прыёмы ў гонар Дамейкі былі наладжаны ў Кракаве і Варшаве. Эліта сталіцы хваліла яго за тое, што не забыў польскай мовы. А ён мудра адказваў: “Таму і не забыў, што пастаянна думаў, маліўся і кахаў па-польску”. Затрымка ў Варшаве яшчэ больш распальвала ягонае сэрца нецярплівасцю і жаданнем, каб як мага хутчэй пабачыць родных і свой дом у Медзвядцы. На самых слаўных вечарынах былі моманты, калі “кроў ударала ў мозг”, што ён тут бавіцца, яшчэ не дасягнуўшы мэты свайго падарожжа.

І вось нарэшце цягнік, прыпыніўшыся ў Брэст-Літоўску, прывёз дарагога госця ў Гарадзею, дзе ён быў цёпла сустрэты сваякамі. Па дарозе ў Медзвядку сэрца Дамейкі трапятала ад радасці. “Нават сонца цешыцца з майго шчасця”, — занатоўвае ён у дзённіку. Яго вока вабяць добраўпарадкаваныя палі, а прыехаўшы ў Медзвядку, ён цалаваў родную зямлю. Ён заўважае, што інтэр’ер бацькоўскага дома аздоблены ў італьянскім стылі, таму што пляменнік неаднаразова наведваў Італію. Прыемныя размовы з землякамі, з немаладым спрактыкаваным Ясем, які даглядае ў цяпліцы сотні ананасаў. Потым едзе на магілу бацькі, пахаванага каля ўсходняй сцяны Мірскага касцёла, і на магілу матулі ў Крошын, дзе Дамейка з паэтам Адынцом пасадзілі на памяць па маладому дубочку. Наведаў таксама ён і Паланэчку, дзе ў касцёле быў ахрышчаны ў дзяцінстве. Гэта разыходзіцца з паведамленнем “Гэрбажа польскага” аб тым, што Ігнат ахрышчаны ў Параф’янаве Вілейскага павета і там знаходзіцца ягоная метрыка⁴.

Пад родным небам Дамейка згадваў ранейшыя спробы наведаць Бацькаўшчыну. Адна з іх магла адбыцца напярэдадні нешчаслівага паўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага (1863–1864). Тады праз Берлін ён атрымаў дазвол, але дакументы прыйшлі з вялікім спазненнем. Калі б не так, Дамейка адназначна стаў бы ў шэрагі барацьбітоў за свабоду, а Мураўёў-вешальнік адправіў бы яго замест Чылі на Камчатку. А ў яго тады была маладая жонка і дзеткі, адказнасць за жыццё якіх ён адчуваў — і радаваўся прыхільнасці нябёсаў да сваёй сям’і.

³ Гл.: Szejczerowa A. Ignacy Domeyko. Warszawa, 1975. S. 132.

⁴ Herbarz Polski. Warszawa, 1901. T. IV. Cz. 1. S. 375.

Ігнат Дамейка быў веруючым чалавекам. Яго вельмі бянтэжылі спробы сусветнаведомых вучоных, лекцыі якіх ён наведваў у Парыжы, пазбегнуць прамаўлення, хоць ненарокам, слоў “Бог”, “Тварэц” пры асвятленні праблем паходжання сусвету, зямлі і чалавека, пры тлумачэнні розных з’яў прыроды і грамадства. Філасофскія роздумы, шматгадовыя даследаванні ў розных галінах навукі, таленавіта праведзеныя разнастайныя назіранні прывялі яго да высновы: “Сапраўдная мудрасць не ад гэтага свету. Дзіця, што цягне да Бога свае ручкі, баіцца і любіць Яго, з’яўляецца мудрэйшым за тых астраномаў, палітыкаў і так званых філосафаў без веры, якія ў цэлым сусвеце бачаць толькі рух і матэрыю”⁵.

На працягу ўсяго жыцця Дамейка адчуваў клопат Тварца аб ім. Хоць лёс наканаваў яму пакінуць радзіму і стаць выгнаннікам, але народ далёкай краіны сагрэў яго гасціннасцю і дабрынёй. Надзвычай цёплыя провады былі арганізаваны, калі ён адпрасіўся ў Еўропу, каб на схіле жыцця наведаць Радзіму. Як толькі параход, абагнуўшы Паўднёвую Амерыку, прыбыў у порт Рыо-дэ-Жанейра, Дамейка адразу ж накіраваўся ў храм, каб падзякаваць Богу за тое, што збярог яго ад смерці на моры і ў гарах, ад эпідэмій і ў глыбокіх шахтах, ад злога чалавека і драпежнага звера. Памяць вяртала з небыцця шматлікія здарэнні і выпадкі, калі ён толькі цудам застаўся жывым. Напрыклад, аднойчы ў шахце ён паслізнуўся і ўжо падаў уніз, але дужы шахцёр схапіў за нагу і выратаваў ад пэўнай гібелі. У горнай акрузе Чанярціла Дамейка ў мураваным доме апрацоўваў вынікі сваіх даследаванняў. А трэцяй гадзіне па абедзе раптам пачуў страшэнны падземны гук, і невядомая сіла выштурхнула яго за парог дома. Калі ж азірнуўся — увесь дом ляжаў у руінах. А ўспаміны прыносілі згадкі аб даўніх і нядаўніх падзеях са шчаслівым фіналам, што адбыліся з ім на Ціхім акіяне, у пустынях, у Кардыльерах...

Ігнату Дамейку заўсёды былі блізкія хрысціянскія ідэалы. Па іх ён звяраў сваё жыццё, на іх ён выходзіў дзяцей і студэнтаў. Прынцыпы гуманізму браліся пад увагу пры распрацоўцы навуковых праектаў, пры складанні вучэбных праграм. Але ён быў рэалістам і ўсведамляў, што ў паўсядзённым віры жыцця чалавеку цяжка дасягаць духоўных вышыняў. Таму, наведаўшы Ерусалім і прыйшоўшы на Галгофу, ён нават не меў намеру згадаць свае добрыя ўчынкi і поспехі, не мог маліцца, а з трапяткім, быццам пры землятрэсе сэрцам, як мытнік, біў сябе ў грудзі і прасіў літасці.

Ігнат Дамейка як даследчык здзіўляе неабсяжнай і рознабаковай цікавасцю да навакольнага свету. Яго вабяць прыродазнаўчыя навукі, асабліва хімія, геалогія, мінералогія. Ён не губляе часу, калі на караблі плыве ў Чылі. На парэнчах ён збірае пробы пылу, што прынесла ветрам з пустыні Саха-

⁵ Domejko J. Moje podróże: Pamiętniki wygnańca. 1839–1845. T. 2. S. 335.

ра, і даследуе яго пад мікраскопам. Вывучае таксама матылькоў і лятучых рыб. Назірае за паводзінамі акул і дэльфінаў, што ранкам плаваюць каля карабля. Спрабуе высветліць прычыны свячэння акіяна ноччу. Аднак пробы вады пры аналізе пад мікраскопам не дазваляюць выявіць якіх-небудзь істотаў. На забруджаных участках па другі бок экватара ў вадзе былі заўважаны мікраскапічныя часцінкі, падобныя на драбнютку саломку. Разам з капітанам ён некалькі начэй запар разглядаў сузор’і паўднёвага паўшар’я. Нягледзячы на стомленасць пры пераходзе Андаў, яму карціць выняць з багажа геалагічны малаток і здзейсніць экскурсію ў горы, каб здабыць пробы мінералаў. Прыбыўшы ў Чылі, ён цалкам аддаўся любімай справе і заўсёды вяртаўся з экспедыцыяй, напоўніўшы торбы кавалкамі разнастайных карысных выкапняў.

У краіне з рознымі кліматычнымі зонамі Дамейку цяжка было ўстрымацца ад вымярэнняў тэмпературнага рэжыму, атмасфернага ціску, назіранняў за раслінным і жывёльным светам. У час падарожжаў пры ім заўсёды былі барометр, тэрмометр, іншыя сучасныя прыборы. Яго захапленне выклікае славутае дрэва перадгор’яў Андаў і Кардыльераў, што адносіцца да групы хвойных і шышкі якога з’яўляюцца сапраўдным хлебам для індзейцаў. А ці мог ён не наведаць вялікі і цудоўны вадаспад на рацэ Лайя, названы ім “чылійскай Ніягарай”? Паходы па пустынях і гарах, па нескранутых лясах і непраходных балотах, па слізкіх, пакрытых ільдом вяршынях і схілах, дзе на кожным кроку падпільноўвала небяспека... Звычайнымі былі экспедыцыі, калі трэба было 500 міль праехаць верхам на кані, не лічачы плавання па акіяне, рэках і азёрах.

Смелы вучоны вялікую ўвагу надаваў даследаванням вулканаў. Асабліваю ахвоту ён меў наведаць вулкан Антука, які абудзіўся і выкідваў лаву. На адлегласці было відаць, што вулкан мае капялюшык, з якога кожныя 10–15 хвілін вырываўся дым, а ноччу назіраліся вогненыя сполахі. Пры набліжэнні небяспечным быў разлёт кавалкаў горных парод і гразі. Неадольная цікавасць даследчыка цягнула яго бліжэй да кратэра, але калі да яго заставалася пара соцен метраў, Дамейка мусіў вярнуцца. Адказнасць за жыццё вучня Мігеля, які на гэты раз спадарожнічаў яму і цудам ухіліўся ад пралятаючага кавалка пароды, прымусіла прафесара ўспомніць заплаканы твар маці Мігеля, калі яна, як бы адрываючы ад сэрца, адпраўляла сына ў экспедыцыю. Адноўчы, калі Дамейка збіраўся вяртацца на радзіму, да яго дайшла чутка аб нараджэнні новага вулкана. Ён не раздумваючы кінуўся ў горы, хоць гэтае падарожжа ледзь не каштавала яму жыцця. Праваднікі адмовіліся суправаджаць яго да кратэра і засталіся ў лагеры. Тады даследчык пайшоў адзін. Атручаны газамі, ён згубіў прытомнасць. Праваднікі ўжо страцілі надзею яго дачакацца, але праляжаўшы шмат гадзін, ён ачунаў і знясілены вярнуўся ў лагер.

Нават у 85-гадовым узросце, падарожнічаючы па Еўропе, Дамейка наведаў Італію і не прамінуў узабрацца на вяршыню Везувія і пабываць ля яго кратэра. “Мала хто ў маім веку, — адзначае вучоны, — дасягаў пашчы, што выбухае агнём і забівае дыханне сярністым паветрам”⁶. Наведаў ён археалагічныя раскопкі Пампеяў і Геркуланума, якія былі засыпаны гразевымі масамі вулканічнага попелу пры вывяржэнні Везувія ў 79 г. н. э. Два дні ён знаёміўся з цікавымі матэрыяламі, здабытымі пры раскопках пахаваных вулканам гарадоў. Шмат дзён Дамейка правёў у Рыме, аглядаючы архітэктурную “вечнага” горада.

Гісторыя еўрапейскіх дзяржаў, біблейская гісторыя, мінуўшчына Чылі, прыёмным сынам якой ён стаў, і роднай Бацькаўшчыны хвалявалі Дамейку ўсё жыццё. Ён быў глыбока перакананы, што гісторыя павінна адыгрываць ролю настаўніцы жыцця. Калі ён аглядаў Вавель, ягонае сэрца поўнілася гонарам, што край узгадаваў так многа дзяржаўных дзеячаў і патрыётаў, паэтаў і вучоных, якія беззапаветна аддалі яму свой талент і любоў. Ён заклікае тых, каму дзеля грошай або з-за недахопу веры і розуму хацелася б быць немцам, рускім ці французам, зайсці пад векапомныя скляпенні, задумацца аб вечным, усвядоміць, што чалавеку не дадзена выбіраць бацькоў і Радзіму. Напэўна, такім чынам можна абудзіць сорам за нядобрыя жаданні і адгрэць зледзянелыя пачуцці да свайго краю.

Старога геолога захапіла старажытная гісторыя планеты Зямля. Ён спрабуе даследаваць наступствы тых катаклізмаў, якія выпалі на яе долю, распазнаць механізмы і сілы, што ўтварылі вялікія горныя ланцугі. Дзеля гэтага ён назірае макраструктуру напластаванняў у Кардыльерах і Андах, спускаецца ў глыбокія капальні, бярэ пробы для лабараторных аналізаў. Праплываючы праз цясніну Магелана або праз праліў Дарданелы, Дамейка выходзіў з каюты парахода, каб пры разнастайным сонечным асвятленні разгледзець разрэзы горных парод. Аналагічныя назіранні ён праводзіць у Альпах і ў капальнях Вялічкі пад Кракавам. Нават у Палесціне, куды ён накіраваўся з мэтай духоўнага ўдасканалення, яго ўвагу прыцягваюць і старыя горы, і Мёртвае мора, якое ў розны час дня мяняе свой колер, і блакітная імгла над морам, якой вучоны ніколі не назіраў у іншых месцах на планеце.

Шчодрой душы чалавек, Ігнат Дамейка ахвотна дзяліўся з людзьмі сваімі ведамі, адкрываў і перадаваў для эксплуатацыі новыя радовішчы золата, серабра, медзі, каменнага вугалю, іншых карысных выкапняў. На працягу сарака гадоў ён пасылаў у Парыж для Горнай школы шматлікія і разнастайныя ўзоры мінералаў. Пры наведанні Радзімы ён прывёз і перадаў у дар мінералагічным кабінетам у Кракаве і Варшаве два вялікія метэарыты

⁶ Domejko J. Moje podróże: Pamiętniki wygnańca. 1846–1888. T. 3. S. 199.

з пустыні Атакама, кожны вагой не менш пяцідзесяці фунтаў, дзесяткі важкіх кавалкаў серабра, вісмуту, ляпіс-лазурку і іншых рэдкіх і каштоўных мінералаў.

Клопаты аб здароўі людзей, якія пражывалі ў Сант’яга і карысталіся дрэннай пітной вадой, натхнілі нашага земляка спраектаваць і пабудаваць водаправод ад горных крыштальна чыстых крыніц да сталіцы. Каб зберагчы лясы Чылі ад вынішчэння, якое хутка наступіла б пры выпальванні драўлянага вугалю для металургіі, Дамейка настойліва прапанаваў тэхналогію атрымання коксу з каменнага вугалю. Ён звярнуў увагу земляробаў на тое, што высокія ўраджаі на палетках можна атрымаць пры ўнясенні штучнага ўгнаення — салетры. Пспехі сельскай гаспадаркі ў значнай ступені вызначаліся станам метэаралагічных прагнозаў, заснаваных на назіраннях, якімі вучоны займаўся на працягу звыш сарака шасці гадоў⁷. Ён заснаваў музей для мінералагічных, петраграфічных і палеанталагічных збораў, апісаў вялікую колькасць мінералаў, раслін, скамянеласцей, значная частка з іх апісана ўпершыню. Ім створаны навуковы кабінет па фізіцы, лабараторыі хіміі і горных даследаванняў, сабрана шмат метэарытаў.

Заслужана і з пашанай Ігната Дамейку называлі “Бацькам прыродазнаўчых навук Чылі”, “Грандэ Эдукатарам” (“Вялікім Асветнікам”). У 1885 г. стараннямі прыяцеляў і вучняў у гонар вучонага быў выбіты залаты медаль. На ім словы: “Навука — Праца — Бескарыслівасць”, якія трапна і лаканічна характарызуюць жыццё і асобу даследчыка. Сапраўды, ён быў прыкладам служэння навуцы. Калі ў Каліфорніі пачалася “залатая ліхаманка”, некаторыя прафесары і выкладчыкі пакідалі свае кафедры і памчаліся за багаццем, а Дамейка спакойна працягваў нялёгкую працу ва універсітэце. Сярод яго вучняў былі і такія, што, знайшоўшы радовішча золата або срэбраносную жылу, станавіліся прадпрымальнікамі і мільянерамі, а іх настаўнік сваімі паводзінамі паказваў, што на свеце ёсць рэчы больш важныя, чым грошы. У пагоні за прыбыткамі гаспадары горных прадпрыемстваў мала клапаціліся аб тэхніцы бяспекі, а Дамейка надаваў вялікую ўвагу ахове працы шахцёраў. Шмат часу ён аддаў рэформе школ і вышэйшых навучальных устаноў Чылі. Кантакты з навукоўцамі Еўропы і Амерыкі садзейнічалі стварэнню багатай бібліятэкі і папаўненню яе кнігамі па спецыяльных галінах ведаў.

Вынікі навуковых даследаванняў Ігната Дамейкі выкладзены ў 130 публікацыях, што надрукаваны не толькі ў Чылі, але і ў часопісах Францыі, Германіі, Аўстрыі, іншых еўрапейскіх краін. Многія ягоныя творы перакладзены амаль на ўсе еўрапейскія мовы. Папулярныя працы друкаваліся ў польскіх часопісах “Час”, “Бібліотэка родзінна”. У Вільні пабачыла свет

⁷ Brzoza J. Ignacy Domeyko. Katowice, 1961. S. 187.

кніга “Араўканія і яе жыхары”, магчыма, не выпадкова напярэдадні паўстання. Дамейка быў абраны членам многіх навуковых таварыстваў, у тым ліку і Французскай акадэміі навук. Пасля яго смерці прафесар Рудольф Зубер у 1890 г. пісаў: “Ад цясніны Магелана да граніцы Перу няма ў Чылі больш папулярнага імя, чым імя Дамейкі”. На вялікі жаль, на Бацькаўшчыне, якую ён горача любіў, аб ім ведае абмежаванае кола людзей.

Ужо працягла стагоддзе, як не стала Дамейкі сярод жывых. Многае змяняецца ў нашым вірлівым свеце. Нязменнай застаецца толькі пашана і любоў чылійскага народа да нашага славутага земляка. Паглядзіце на новыя геаграфічныя карты Чылі. Вы ўбачыце 350-кіламетровы горны ланцуг пад назвай Кардыльеры Дамейка, горад Дамейка, а на поўдні краіны — порт Дамейка. Ягонае імя нададзена мінералу, фіялцы, шахтам.

Хочацца спадзявацца, што хутка надыйдзе час, калі і Беларусь прызнае свайго роднага сына, якому будзе пастаўлены прыгожы помнік і аддадзена належная пашана .

Збігнеў Вуйцік

ІГНАТ ДАМЕЙКА, АБО ПАМЯЦЬ РОДНАЙ НАВАГРУДЧЫНЫ

1

Гісторыкі могуць спрачацца, кім ён быў: беларусам, ліцвінам ці палякам. Адно несумненна, што нарадзіўся на тэрыторыі, дзе галоўным этнічным элементам быў беларускі народ, і мовай гэтага народа ён карыстаўся. Не адзін раз пісаў пра сябе, што з’яўляецца ліцвінам. Гэты тэрмін абазначаў таго, хто паходзіў з абшараў былога Вялікага Княства Літоўскага — скарачана: з Літвы. Як мінімум да паловы XIX ст. этнічны літоўскі элемент, які, зрэшты, пражываў далёка ад Навагрудчыны, называлі жмудзінамі. Ігнат Дамейка па-жмудску не размаўляў, так як і Адам Міцкевіч, яго бліжэйшы сябар. Віленскія студэнты на маёўках, арганізаваных Таварыствам філаматаў, спявалі польскія і беларускія песні. Несумненна, сярод іх былі таксама і тыя, хто ведаў жмудскую мову (сённяшняю літоўскую), мала папулярную тады на ўсходзе і поўдні былога Вялікага Княства Літоўскага. Ігнат Дамейка, Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Тамаш Зан — далёка не поўны пералік слаўных сыноў беларускай зямлі — з дому вынеслі не толькі польскую мову, але таксама этнічную польскую культуру і лічылі сябе палякамі. У канцы XX ст. для людзей, якія насяляюць наш кантынент, прыдумалі слова “еўрапейцы”. На пачатку ж XIX ст. тут пражываў народ “тутэйшы” і эліта. Гэтыя дзве групы, насяляючыя заходнія правінцыі Расійскай імперыі, аб’ядноўвала агульная прыналежнасць да заходнееўрапейскага культурнага кола.

Можа, таму Дамейка, сумуючы па роднай зямлі, адносна добра адчуваў сябе ў Саксоніі і Францыі. Чылі, пасля Літвы, стала для яго другой радзімай. Тая ж вера, тая ж рысы нацыянальнага характару дазволілі яму хутка адаптавацца ў Новым свеце. Ніколі, аднак, не пераставаў ён сумаваць па квітнеючых сенажацях, прыгожых песнях жней, сваяках, якія засталіся на радзіме — на Навагрудчыне.

Ведаем, што нарадзіўся Дамейка ў Медзвядцы каля Міра. Прынята лічыць, што адбылося гэта 31 ліпеня 1802 г., менавіта такая дата выбіта на яго помніку на могілках у Сант’яга ў Чылі (“Ygnacio Domeyko rector de la Universidad de Chile * Polonia 31 de Julio de 1802 + Santiago 23 de enero de 1889”). Здзіўляючым з’яўляецца тое, што кожны год, рэгіструючыся ў студэнцкіх кнігах у Віленскім універсітэце (першы запіс быў зроблены ў 1816 г.), сярод звестак пра сябе нязменна падаваў дату нараджэння — 1801 год. Беларускія даследчыкі пазней зразумеюць, чаму ён так рабіў. Заўважым, што незалежна ад сапраўднага года нараджэння, распачынаючы вучобу ва універсітэце, Дамейка належаў да наймалодшых (14–15 гадоў!). Здаецца, што гэта сведчыць пра яго здольнасці і што школа піяраў у Шчучыне добра падрыхтавала яго да універсітэта. Ведаем, што з маленства ён цікавіўся дакладнымі навукамі, асабліва хіміяй. Ступень магістра атрымаў у 1822 г. за працу ў галіне матэматыкі. Хацеў стаць інжынерам. Вывучаў таксама гуманітарныя прадметы, але да паэзіі не хінуўся. Антоній Эдвард Адынец заўважыў яго запіс на кніжцы Ануфрыя Капчынскага, якой карыстаўся ў школе ў Шчучыне:

Па гэтай кніжцы вучыўся Ігнат Дамейка,
А пасля яго — браты калейкай [г. зн. чарадой. — *Перакл.*].

Паэтам ён, вядома, не стаў, аднак пачуццё гумару яму было ўласціва, што аблягчала жыццё як дома, так і на чужыне.

Знаходзячыся ў эміграцыі ў Францыі, Дамейка хацеў стаць хімікам і нават атрымаў адпаведную кваліфікацыю, мог працаваць на фабрыцы ці ў навучальнай установе. Але быў чужаземцам. Месца працы не атрымаў. Выпадкова трапіў у 1834 г. на вучобу ў парыжскую Ecole des Mines (Вышэйшая горная школа) і з дыпламам яе выпускніка ў 1838 г. паехаў на працу ў Чылі. За акіянам стаў вядомым геалагам і выкладчыкам вышэйшай навучальнай установы. Як даследчык быў вядомы сярод сучаснікаў сваімі навуковымі працамі на тэму хімізацыі мінеральных злучэнняў, якімі багата зямная кара Паўднёвай Амерыкі. Адкрыў і апісаў новы мінерал, які быў названы вядомым нямецкім мінералагам Вільгельмам Карлам Хайдзінгерам дамейкітам. Гэтае злучэнне, хімічная формула якога Cu_3As , знойдзена таксама ў іншых краінах. Пасля смерці заслужанага геолога чылійцы адзін з горных ланцугоў у Андах назвалі Гарамі Дамейкі (Cordillera Domeyko).

Гэтыя назвы можна сёння сустрэць ва ўсіх вялікіх агульных энцыклапедыях, але толькі некаторыя з іх падаюць біяграфію славутага сына навагрудскай зямлі.

Назваць Дамейку еўрапейцам было б недастаткова, бо быў ён яшчэ грамадзянінам Расіі. У 1831 г., пасля таго, як пераехаў прускую мяжу і адмовіўся вяртацца ў імперыю Раманавых, атрымаў прускі пашпарт з дазвалам на пераезд у Саксонію. Пазней з Дрэздэна з французскім пашпартам выехаў з Міцкевічам у Парыж, які для польскіх эмігрантаў быў цяжкадаступны. З Францыі ў 1838 г. з пашпартам гэтай краіны накіроўваецца ў Чылі. Праз адзінаццаць гадоў парламент у Сант’яга без яго просьбы прадаставіў яму чылійскае грамадзянства, тым самым падкрэсліваючы ўдзячнасць маладой рэспублікі за яго навуковыя і эканамічныя дасягненні. З чылійскім пашпартам у 1863 г. плануе наведаць Навагрудак. Планы зблытаў пачатак студзенскага паўстання. У 1878 г. у Медзвядцы пасялілася яго дачка Ана (Ганна), якая была замужам за стрыечным братам Лявонам. Гэта ў іх ужо ў Жыбуртоўшчыне каля Дзятлава паселіцца ў 1884 г. Ігнат Дамейка. Тут ён напіша “Мае падарожжы. Успаміны выгнанніка” (упершыню былі надрукаваны цалкам у 1962–1963 гг.). З Жыбуртоўшчыны праз Варшаву і Парыж едзе ў 1888 г. з сынамі ў Чылі. Лёс так склаўся, што гэтае падарожжа стала апошнім, а астанкі памерлага 23 студзеня 1889 г. вучонага былі пахаваны далёка ад айчыннай зямлі.

2

На тэрыторыі Беларусі ёсць некалькі месцаў, у якіх можна сустрэць сведчанні пра трывалыя сувязі Ігната Дамейкі з роднай зямлёй. Камень з адпаведнай табліцай знаходзіцца ў Медзвядцы. У 1995 г. у Заполлі, недалёка ад Ліды, адкрыта памятная дошка з надпісам на польскай і беларускай мовах: “У маёнтку Заполле ў 1823–1831 гг. жыў і працаваў сусветна вядомы вучоны Ігнат Дамейка”. Удакладнім, што ў 1823 г. ён знаходзіўся ў Вільні, а затым у бацькавага брата ў Жыбуртоўшчыне і менавіта там быў арыштаваны ў час расследавання справы Таварыства філарэтаў. Зняволены разам з Адамам Міцкевічам утрымліваўся ў базыльянскіх мурах. Турму пакінуў толькі ў 1824 г. (Вільню — у лістападзе). Вымушаны знаходзіцца пад наглядом паліцыі, жыве ў Жыбуртоўшчыне. Забарона забаронай, а грошы грашыма. Таму ўжо ў 1825 г. яму было дазволена наведваць Заполле. Асабліва часта бываў у Бальценіках у Путкамераў. Але асядае ў Заполлі толькі ў 1827 г. і жыве да вясны 1831 г. ці да моманту ўступлення ў паўстанцкі атрад ген. Дзідора Хлапоўскага.

Матэрыялы аб Дамейку павінны быць таксама ў Краязнаўчым музеі ў Дзятлаве і ў школьным музеі ў Крупаве каля Ліды (школа носіць імя вялікага сына гэтай зямлі). Вядзецца сістэматычны збор дакументаў, звязаных

з жыццём і дзейнасцю Дамейкі, у Краязнаўчым музеі ў Карэлічах. У 1997 г. там былі арганізаваны чытанні, прысвечаныя значэнню дзейнасці вучонага ў развіцці культуры і навукі ў Беларусі і Чылі.

Памятаюць пра Дамейку і ў Літве. Доказам таму службыць дошка з яго прозвішчам (на літоўскай мове!) у двары Віленскага універсітэта. Дошка, прысвечаная вучонаму, змешчана таксама ў 1992 г. у Варшаве на будынку таварыства “Вспульнота польска”. Змест для яе быў падрыхтаваны выпадковымі людзьмі, падобна, як і ў Заполлі, памылкова пададзена дата перыяду працы ў Чылі на пасадзе рэктара. У Польшчы апублікавана больш за дзесятак кніг і навуковых прац, прысвечаных вучонаму. Нягледзячы на гэта, інфармацыя пра яго геалагічныя адкрыцці і поспехі ў галіне арганізацыі навукі ў Чылі скупая. Затое добра памятаюць пра яго віленскія кантакты з Адамам Міцкевічам, пра Жэготу з III часткі “Дзядоў”, які на роднай Навагрудчыне павінен быў стаць вялікім эканомам і займацца гадоўляй рэдкай пароды авечак.

У архівах Беларусі, Літвы і Польшчы захавалася шмат рукапісаў Ігната Дамейкі. Самыя раннія з іх датычацца павышэння яго самаадукацыі ў філамацкіх арганізацыях Вільні, а таксама паказанняў у час следства, якое вялося ў 1823–1824 гг. камісіяй Навасільцава. На сённяшні дзень надрукаваны толькі некаторыя з гэтых дакументаў¹. У Кракаве захаваўся досыць вялікі твор, напісаны, дарэчы, у 1884–1888 гг. у Жыбуртоўшчыне. Ацалелыя ў Кракаве і Парыжы рукапісныя карты польскіх зямель (якія ахопліваюць былое Вялікае Княства Літоўскае і Украіну), а таксама шматлікія лісты да сяброў (сярод іх — да Адама Міцкевіча і Антонія Эдварда Адынца). Са зместу гэтых лістоў вынікае, што ўсюды і заўсёды думкамі ён быў на роднай Навагрудчыне, якая глыбока запала ў яго сэрца. У гэтага прагматычнага прыродазнаўцы бацькоўскай зямлі заставалася краінай шчасця. Свайго пераканання не змяніў нават у 1884–1888 гг., калі наведаў знішчаныя невялікія пасляуніяцкія святыні і зарослыя пустазеллем магілы блізкіх і сяброў.

3

Яны такія розныя: Навагрудчына — край невялікіх пагоркаў, разлеглых сенажацяў, спакойных рэк, лясоў з паўсюднымі прыгожымі бярозамі і Чылі — краіна гор, адгароджаная з усходу ланцугом Андаў, а з захаду —

¹ Гл.: Wójcik Z. Ignacy Domeyko. Zarys biografii w latach 1802–1831 // Prace Muzeum Ziemi. Zesz. 42. 1993. S. 113–184; Wójcik Z. Ignacy Domeyko. Litwa – Francja – Chile. Warszawa; Wrocław, 1995; Domeyko I. Moje podróże. Pamiętnik wygnańca. T. 1–3 / Opr. E. H. Nieciowa. Wrocław, 1962–1963; Domeyko I. Listy do Władysława Laskowicza / Opr. E. H. Nieciowa. Warszawa, 1976; Domeyko I. Araukania i jej mieszkańcy / Opr. M. Paradowska i A. Krzanowski. Warszawa; Kraków, 1992; Szwejczerowa A. Ignacy Domeyko. Warszawa, 1975.

агромністай паверхняй Ціхага акіяна. Паўднёваамерыканскі кантынент падвержаны пастаянным землятрусам. Дажджы ў паўднёвай і цэнтральнай частцы Чылі — рэдкая з’ява. Паўпустыні — галоўны элемент тутэйшага краявіду, а коні — адзіны транспартны сродак.

Цяжка знайсці большае падабенства, чым тое, якое існавала паміж жыхарамі Навагрудчыны і Чылі, — католікі. Тая ж літургія, праводзімая на лацінскай мове. Той жа нацыянальны характар народаў, хуткіх да забаў і перш за ўсё да засяданняў у сеймах, да рэвалюцый і нават шынкоў. Асабліва сеймікі, на якіх адбываліся выбары ўлады, Дамейка прымаў усё блізка да сэрца, як на Навагрудчыне, так і ў Какімба, месцы сваёй першай працы за акіянам. Напэўна таму ён удзельнічаў у выбарах рэктараў і чатыры разы запар выбіраўся сам рэктарам Чылійскага ўніверсітэта, выконваючы гэтыя абавязкі ў 1867–1883 гг. Гэта была нялёгкая праца. Пакідаючы яе, добра разумеў, што добра дзеючая справа навучання на розных узроўнях (вышэйшая адукацыя, сярэдняя, пачатковая; свецкая і духоўная) — гэта не толькі вынік яго клопатаў і пачынанняў, але таксама вынік вопыту, набытага ў шчучынскі і віленскі перыяды. Вопыт Віленскай навуковай акругі першай чвэрці XIX ст. аказаўся надзвычай прыдатным для маладой амерыканскай рэспублікі.

Здавалася б, два розныя светы. Для Дамейкі яны былі адным цэлым. Знаходзячыся ў Чылі, Дамейка стараўся ўсё найлепшае, што было ў Еўропе, перанесці ў Паўднёвую Амерыку. Таму нічога дзіўнага, што яшчэ пры жыцці яго называлі апосталам навукі. Калі ў 1884 г. пакідаў тую далёкую краіну, вяртаючыся на Навагрудчыну, у порт Вальпараіса яго праводзілі натоўпы людзей. А пазней, пасля смерці, там была аб’яўлена нацыянальная жалоба. Напэўна, на сваёй радзіме, адміністраванай расійскімі губернатарамі, гэтага ён не дачакаўся б. Але неабходна таксама зазначыць, што залішне яны не турбавалі дастойнага старца ў час яго знаходжання на Навагрудчыне пасля 1884 г.

Ана і Лявон Дамейкі з Жыбуртоўшчыны памерлі ў Варшаве ў 1917 г. Сямейныя паперы, якія заставаліся ў Навагрудку, часткова былі згублены ў час Першай сусветнай вайны і канчаткова ў 1944 г. у час акупацыі. Таму мы не маем магчымасці прадставіць храналогію кантактаў Ігната Дамейкі з бацькаўшчынай. Звернемся да некаторых успамінаў вялікага вучонага. Самыя раннія датычаць Медзвядкі, Сачывак і Жыбуртоўшчыны. Вось некаторыя з іх:

Медзвядка — запіс 1884 г.:

“Невялікі касцёл, у якім ва ўзросце дзесяці гадоў я быў падрыхтаваны да першай споведзі і дзе з маленства, як толькі пачаў памятаць, кожную нядзелю праводзілася набажэнства, спявалі суплікацыі, кантычкі, а кожнае касцельнае свята было такім прыгожым, прыцягальным і вясёлым, вось ужо

20 гадоў, як зачынены, пасля навязвання уніяцкім сялянам Медзвядкі праваслаўя”².

Медзвядка — запіс 1886 г.:

“Памятаю, як вакол касцёла на Сёмуху, ці ў Дзень Найсвяцейшай Панны Зельнай, ішла людная працэсія: наперадзе малыя дзеці з крыжам, за імі старэйшыя спадары і дваровыя служачыя са свечкамі, спяваючы: “Божа, у дабрыні заўсёды багаты”; бліжэй да ксяндза касцельны вартаўнік у белай апратцы з кадзілам і хлапец са званком; ксяндза пад руку веў мой бацька ў кунтушы і жупане, а за імі ішла наша маці і нас пяцёра, дзяўчаты, госці і мноства святочна прыбраных людзей”³.

Сачыўкі — запіс каля 1884 г.:

“Тут, калі я яшчэ быў маленькім, бабка мая з Валадковічаў Анцутава жыла. Памятаю, бо меў недзе 7 гадоў, багаты двор, шматлікіх госцей, асабліва на Святую Ганну і пад час кірмашу ў Сталовічах. Неяк на яе імянінах, якія святкаваліся гучна, як сёння памятаю, тры маленькія Марылькі, сёстры па лініі цёткі: Верашчакава (пазней Путкамер), Залэнская (яе бацька паходзіць з Касцюшкаў) і Дамейка (мая сястра), трымаючы доўгую гірляндку з руж і язьміну, спявалі перад расчуленай бабуляй. Пазней, пасля яе смерці, калі тут жыў дзядзька Станіслаў Анцута [...], мы прыезджалі сюды з мамай на фэст Найсвяцейшай Панны Сталовіцкай і бавіліся пад старымі ліпамі, якія чымсьці вабілі да сябе. Пасля смерці дзядзькі тут жыла мая маці, тут ажаніўся брат Адам і павыходзілі замуж сёстры, тут я развітаўся з матуляй, пацалаваўшы ёй руку ў апошні раз [...]”⁴.

Жыбуртоўшчына — запіс 1884 г.:

“Сэрца моцна забілася, калі спусціліся з узгорку, пад’язджаючы з боку Дзятлава, я ўбачыў пасля амаль пяцідзiesiąцітрохгадовай адсутнасці знаёмыя дзве ліпы ў полі і алешыну, а далей двор, сад, прышчэплены руплівымі рукамі дзядзькі, густую разгалістую капу ліп, якія ў 1812 годзе пасадзіў мой выхавацель, за якімі бялеў мураваны дом”⁵.

Успаміны пра Адама і Марылю, занатаваныя ў час знаходжання ў Чылі:

“Навагрудак, хатняе выхаванне, набожная маці, школа ў дамініканцаў; самыя блізкія яго сэрцу сябры: Тамаш Зан і Чачот; стары гарадок літоўскіх князёў, вежы замка, а ў пакінутых мураваных сценах свежыя традыцыі гучных, зацятых сеймікаў, на якіх заўзята спрачаліся партыі Радзівілаў, Несялоўскіх, Валадковічаў, Рэйтанаў і г.д. Цудоўная прырода вакол горада і ва ўсім павеце, куток, хіба найпрыгажэйшы на ўсёй літоўскай зямлі, асабліва

² Domeyko I. Moje podróże. Pamiętnik wygnańca. T. 3. S. 141.

³ Domeyko I. Dwie godziny przy grobie brata w maju 1886 // Przegląd Powszechny. R. 25. 1908. T. 98. S. 49.

⁴ Domeyko I. Moje podróże. Pamiętnik wygnańca. T. 3. S. 149.

⁵ Тамсама. С. 156.

ў той яе частцы, якая цягнецца ад Навагрудка і Брыцянак да Туганавіч, Шчорсаў, Крошына, Карэліч, Міра, Нясвіжа; чароўныя даліны над Шчарай, Ушой, Сэрвачай аж да Нёмна; на ўзгорках зялёныя дубровы, дзе-нідзе курганы і сляды шанцаў і акупаў з перыяду татарскіх набегаў і пазнейшых войнаў; глеба багатая, сяляне заможныя; засцяпковая шляхта яшчэ ганарыстая і вольная; у сядзібах людзей шчырая і вясёлая гасціннасць; з’езды, паляванні, шумныя масленіцы; у парафіях набожныя фэсты і людныя кірмашы; у судах — “звядніцтва”, за сталом — “згода!”. У гэтым раі ранняй маладосці Адам знаёміцца з Марыляй, кахаюць адзін аднаго”⁶.

Ці можна лепш перадаць успаміны сваёй маладосці? Здзіўляе тое, што пераказ не ідэалізаваны. Дамейка не любіў шляхецкай ганарыстасці і паспалітага звядніцтва. Такім быў і ў Чылі. Яму там не хапала толькі маляўнічай навагрудскай прыроды, пра якую заўсёды памятаў за акіянам.

Успамінаюць, што Дамейка з дзяцінства любіў сеймікі. Больш падрабязна пісаў пра іх у чылійскіх успамінах. Захаваўся таксама ліст, які паслаў Міцкевічу ў 1820 г., цалкам прысвечаны “балтыроўцы”, як тады гаварылі ў Навагрудку:

“Ужо аддаліўшыся ад Вільні, за мной было з 20 міль шляху санямі па пяску, столькі ж коламі па снезе, ужо знаходзіўся ў мурах Навагрудка, а яшчэ не ведаў, куды мяне паслалі. Казалі мне быць цярплівым, казалі пайсці ў касцёл прысягаць і нарэшце ў залу Камінскага, дзе сабранае дваранства распачало сейм з зацятых спрэчак; кожны крычаў і адзін аднаго не разумелі, аж пакуль не перанеслі на заўтра. На наступнай сесіі я меў магчымасць дацаніць сябе, калі маршалак пасля прадстаўлення кандыдатаў стукнуў трысцінай, надзьмуўся і крыкнуў: “Шаноўныя панове, прыступаем да балтыроўкі”. Вось тлумачэнне гэтага незвычайнага слова, якое абазначае прэрагатыву кідання шара ў якую хто хоча адтуліну. Можа, ты думаеш, што кінучь шар у дзірку гэта дробязь? Не дробязь, менавіта ў гэтым усё заключаецца. Па-першае, названыя кандыдаты ў шматслоўных сваіх выступленнях спаборнічалі ў пералічэнні сваіх заслуг, па-другое, з гэтай прычыны страляе асмаленае шампанскае, адкрываюцца бутэлькі портэру і г. д., па-трэцяе, што самае галоўнае, тыя, хто кідае шары, гэта значыць балтыруе тысячы, прымаюць нізкія паклоны ад важных асоб, якія прагнуць улады, як збавення, а адсюль, па-першае, прамовы квітнеюць, адчуваецца неабходнасць добрага натавання, і мог бы табе ўжо назваць некалькі навагрудскіх цыцэронаў, як, напрыклад, пісьменніка Семірадскага, які выступаў ажно тры разы і асабліва пад час апошняга праявіў сябе, калі элегійна аплакваючы смерць свайго пісьменніцтва, пераканаўча плаксліва і голасна дэкламаваў. Па-другое, нараджаецца і становіцца папулярным добры густ піцця і час-

⁶ Mickiewicz A. Korespondencja. Paryż, 1885. T. 4. S. 2–3.

тавання, баляванні былі ўзорнымі. Па-трэцяе, усе панове хоць раз у тры гады згіналі свае ганарлівыя каркі і перамешваліся з ніжэйшымі чынамі, іх ласку патрабуючы, а адсюль дасканала ствараючы вонкавую роўнасць, якая на пачатку сеймікаў знаходзіцца на вышэйшай ступені, а затым усё слабее і слабее, каб нарэшце зусім знікнуць. У сваю чаргу лёгка здагадацца, што з табой дзеецца: кожны да цябе заляцаецца, кланяецца, хваліць універсітэт, мой намер вучыцца, навуку, прафесараў; а потым з кожным разам гэтага ўсё менела, і, зразумеўшы, што можа скончыцца зусім, я паехаў з паловы “балтыроўкі”.

Аднак, выдам табе важную таямніцу, пра якую нікому ні слова, а менавіта — за кім толькі шар кідаў, той бязлітасна прайгрываў, толькі ўсе суддзі пайшлі з маёй рукі; гэта вельмі важная таямніца, бо таямніца сеймікаў”⁷.

Са студэнцкага перыяду паходзіць вершык на беларускай мове, які застаўся ў памяці Дамейкі. Ён згадаў яго тэкст, калі ў 1870 г. у Сант’яга пісаў мемуары пра студэнцкія маёўкі ў Вільні:

Ах, што ж мы вашэці скажам,
Простага сяла дзяўчаты,
Якія ж песнячкі звязам;
У нас мысль небагата, у нас мысль небагата.
Але, як мыслім, як чуем,
Так табе заспяваем,
Так табе павіншваем;
Няшчырасці не знаем, няшчырасці не знаем.
Будзь, як лісічка здаровы,
Як конік весел пры трудзе;
Нех тваё пісьмо і мовы,
Як салавей голас будзе, як салавей голас будзе⁸.

Вершык напісаў Ян Чачот як прывітанне Міцкевічу, які ехаў з Коўна. Арыгінал крыху адрозніваецца ад таго варыянта, які запамніў Дамейка. Зрэшты, гэта зразумела. Якой жа павінна была быць памяць, каб узнавіць словы пасля таго, як мінула паўвеку пасля віленскай маёўкі.

⁷ Archiwum Filomatów. Korespondencja. Kraków, 1913. T. 3. S. 121–122.

⁸ List Ignacego Domeyki // Filareci i Filomaci. Poznań, 1872. S. 10.

Г. Масціцкі ў кніжцы “Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816–1824” (Warszawa, 1923. S. 341) падаў арыгінал верша Чачота:

Stoż my waszeci skazem, Prostyje z sieła ludzie, Jakije pieśniaczki zwiążem, Budź rad z tajej, co budzie.	Nie toczyć jaho czerwiaczok, Jon u lesie zdarou bliszczycца.
Bo my, jak myślim, czujem, Tak tabie zaśpiwajem, Tak tabie powinszujem, Nieszczyrości nie znajem.	Konik na polu dureje, Choć kopy wozić niedbaje; Saławiej choroszo pieje, Samiczku k sabie sklikaje.
Lisiczka żouty hrybok, Ślimaczkou nie baicca,	Budź jak lisiczka zdarowy, Jak konik wiesioły pry trudzie, Niech twaje piśma, rozmowy, Jak sałauja hołos budzie.

Дамейка гаспадаравая ў Заполлі і, як здаецца, меў пэўныя поспехі. Аднак сябрам у 1829 годзе пісаў:

“... пяць тыдняў сяджу самотны дома, штудзірую новыя кнігі, прысланыя з Германіі, а да таго шмат рознымі гаспадарчымі непрыемнасцямі прыгнечаны; лячу хворых сялян і не раз да чорцікаў абдураны, ашуканы, дрыжу са страху, пасылаючы п’яўкі і г. д., а гарачка не ведае літасці і страшна ў гэтым баку лютуе. Лячу таксама хворых кароў, у чым мне не вельмі шанцуе”⁹.

Такім было юнацтва будучага вучонага. Праз шмат гадоў бачыў ён яго толькі ў ружовых колерах, асабліва калі пасля 1884 г. у Жыбуртоўшчыне прыступіў да сістэматызацыі сваіх прац. Няшмат прывёз дамоў нататак, напісаных раней, частка была ўкрадзена ў гатэлі ў Парыжы. Памяць меў выдатную. Але пра сябе пісаў мала. Таму яго ўспаміны з’яўляюцца, па сутнасці, падарожнай кніжкай, перапоўненай назіраннямі бадзязгі. Своеасаблівым з’яўляецца тое, што свае заўвагі, пераважна ў другім томе, пісаў, адрасуваючы іх сябрам з Навагрудчыны (ці ўвогуле з Літвы). Тыповымі для яго з’яўляюцца назіранні ў порце Фунхаль на Мадэйры, якія распачынаюцца словамі: “Малая фартэцыя, не большая за навагрудскі замак ...”¹⁰. Бачыў ён шмат цудаў прыроды і цывілізацыі, аднак зямля маленства была для яго асноўным пунктам адліку.

Неяк пасля знаходжання ў Андакалоне на Каляды занатаваў:

“Якім жа было б здзіўленне, каб каму-небудзь з нашых праस्ताкоў, што кахаюць край і Бога, давялося б з якога-небудзь фэсту, з касцёла, напоўненага сярмяжнымі людям, панамі і набожнымі панямі, з краю зялёных лясоў і квяцістых далін, разлеглых палёў, пазалочаных збожжам, празрыстых крыніц увайсці проста на фэст шахцёраў, з меднымі тварамі індзейцаў, паміж скаламі і магутнымі Кардыльерамі; іншы свет, іншая прырода; толькі такое ж зорнае неба, тая ж вера і набожнасць”¹¹.

Занатаваў таксама навагрудскія ўспаміны пра сеймікі, баляванні на іх. У Чылі ён пісаў:

“Была ўжо поўнач, дагаралі свечкі; сціхаў шум агульнай вячэры пасля выбараў, і, задумёны, я ўспомніў нашыя сеймікі, нашага Пана Каханку (Караля Станіслава Радзівіла), які ў чырвоных рэйтузах, у кашулі, з абразком на грудзіне, седзячы на бочцы, частаваў братаў-шляхціцаў, а шляхта суправаджала воз з гэтай бочкай і князем, які сядзеў на ёй, па навагрудскай плошчы і крычала: “Кахаймася, няхай жыве Рэч Паспаліта!” Як жа абурываўся б сённяшнімі рэспубліканцамі пан Караль, каб ажыў; напэўна перахрысціўся б і назаўсёды застаўся б у труне!”¹².

⁹ Archiwum Filomatów. Na zesłaniu / Pod red. Cz. Zgorzelskiego. Wrocław, 1973. T. 1. S. 148.

¹⁰ Domeyko I. Moje podróże. Pamiętnik wygnańca. T. 2. S. 20.

¹¹ Тамсама. С. 339.

¹² Тамсама. С. 213–214.

З успамінаў Дамейкі можна было б скласці цэлую кнігу, прысвечаную Навагрудчыне і яе гісторыі. Ён пісаў пра сваю родную зямлю, бо любіў яе. У Чылі, асабліва напачатку, шматразова перажываў духоўныя крызісы. Хацеў кінуць усё і вяртацца, хаця б у Парыж да сяброў. У 1846 г. яго багаж знаходзіўся ў порце Вальпараіса. У маладую рэспубліку прыехаў як філімат. Пастанавіў, што павінен давесці сваю справу да канца. Маладая амерыканская дзяржава магла развівацца нармальна толькі тады, калі была б адпаведным чынам наладжана сістэма падрыхтоўкі ўласных горных інжынераў, шахцёраў, урачоў і выкладчыкаў. Застаўся ў новай Айчыне. Часам толькі выходзіў на хрыбет Кардыльераў, каб паглядзець на ўсход. Думкамі ён быў з сябрамі ў Парыжы і Навагрудку. Мара аб вяртанні збылася толькі пасля 45 гадоў знаходжання за акіянам. Дамой прывёз тады найкаштоўнейшыя ўзоры сваёй мінералагічнай калекцыі. Частку з іх ахвяраваў Акадэміі ўмельства ў Кракаве (членам яе з’яўляўся з 1873 г.), а таксама расійскаму Царскаму Варшаўскаму універсітэту (падтрымліваў гэтую ўстанову, бо лічыў, што там навучаецца таксама шмат палякаў). Сярод прывезеных мінералаў знаходзіўся і дамейкіт. Ахвяраваў таксама кнігі — свае шматлікія працы, надрукаваныя ў Чылі, Францыі і іншых краінах.

4

Пра адкрыцці Ігната Дамейкі ўспамінаюць у час святкавання гадавін. У Чылі адзначаліся 100 і 150-годдзе з дня яго нараджэння. З гэтай нагоды было выдадзена шмат прац і распрацовак, прысвечаных нашаму апосталу навукі за акіянам. 200-годдзе з дня нараджэння Адама Міцкевіча урачыста будзе святкавацца ў 1998 г. У сувязі з гэтым адначасова адбываецца папулярызацыя дасягненняў яго бліжэйшых сяброў. Для Міцкевіча Дамейка несумненна быў найбліжэйшым сябрам у Вільні, Навагрудку, а пазней у эміграцыі — у Саксоніі і Францыі. Будучы шахцёр і вучоны у Дрэздэне перапісваў яго “Дзяды”, ч. III, а затым у Парыжы апавядаў шмат гісторый, якія Адам уключыў у паэму “Пан Тадэвуш” (між іншым, гісторыю пра Дамейку і Давейку, упрыгожаную, зрэшты, сеймікавым абедам). Жэгота, як яго называлі сябры, быў карэктарам у час друкавання самага вялікага твора Міцкевіча.

У Парыжы сябры спрабавалі падрыхтаваць да выдання працу, прысвечаную гісторыі зямель Рэчы Паспалітай ад старажытных часоў і да перыяду Вялікай эміграцыі. Міцкевіч павінен быў напісаць тэкст, а Дамейка ўкласці Атлас. Праца была зроблена да 1838 г. Яна ніколі не выдавалася ў такой форме, як планавалася. Тэкст Міцкевіча быў выдадзены толькі пасля смерці аўтара. Карты Дамейкі, якія ахоплівалі рачныя сеткі, лясы, а таксама прыродныя багацці, разам з прадмовай засталіся ў рукапісах. Матэрыял гэты заслугоўвае быць надрукаваным у серыі, прысвечанай заслугам найбольш славуных сыноў зямлі навагрудскай.

Чылійская сям'я Дамейкаў — надзвычай актыўная ў жыцці розных краін. У Чылі яна клапатліва адносіцца да ўсяго, што звязана з яе славетным продкам. Сярод сабраных там матэрыялаў знаходзяцца лісты, якія прыходзілі ў Какімба і Сант'яга ад навагрудскай сям'і. Гэта каштоўныя гістарычныя крыніцы, вартыя апублікавання.

Прыгажосць навагрудскай зямлі і багацце яе культуры станоўча паўплывалі на пераломе XVIII і XIX стст. на з'яўленне многіх таленавітых людзей. Лёс надзяліў самым вялікім талентам Адама Міцкевіча, а таксама іншых яго сяброў: Яна Чачота, Ігната Дамейку, Тамаша Зана. Усе яны шмат зрабілі для развіцця культуры і цывілізацыі ў розных краінах (Чылі, Беларусі, Літве, Польшчы, Расіі, Францыі), але цясней за ўсё былі звязаны з роднай навагрудскай зямлёй і ў сваіх лістах прысвяцілі ёй шмат цёплых слоў. Толькі Міцкевіч не вярнуўся з эміграцыі. Для Дамейкі апошняя паездка ў Чылі павінна была быць невялікім эпізодам у яго багатым жыцці. Але ён памёр у Сант'яга пасля цяжкай хваробы. Да сённяшняга дня там яго называюць апосталам культуры, прынесенай з краіны, якая ў канцы XVIII ст. была заняволена.

Пераклад з польскай мовы Ганны Цішук

Ала Баранова, Святлана Ярмоліч

АСВЕТНІЦКІЯ ПОГЛЯДЫ ІГНАТА ДАМЕЙКІ

Ігнат Дамейка — сусветна вядомы вучоны, літаратар, педагог. Слаўны сын беларускага народа, грамадзянін, патрыёт, ён працівіўся палітыцы, скіраванай на страту нацыянальнай самасвядомасці народаў. Беларус па паходжанні, ён быў неаб'якавы да лёсу іншых народаў.

I. Дамейка — вялікі асветнік. Ён з'яўляецца ўзорам служэння навуцы, справядлівасці. Сёння асабліва цікавымі і актуальнымі з'яўляюцца асветніцкія погляды вучонага. У час, калі ўсімі ацэнены агульначалавечыя каштоўнасці, мае вялікае значэнне літаратурная спадчына I. Дамейкі, які больш за ўсё цаніў універсальныя вартасці: незалежнасць, Радзіму, сяброўства, веды, навуку, асвету. I. Дамейка акрэсліў вобраз сапраўднага грамадзяніна, выхоўваць якога зараз так неабходна. Ён пісаў: “Чалавек створаны для міру, а не для вайны... Калі ўзяць яго [характар індзейцаў. — *Аўт.*] у нармальным стане, гэта значыць у стане міру, яму ўласцівы ветлівасць, годнасць, здольнасць да самай узнёслай дабрачыннасці, гасціннасць, схільнасць да міру і парадку, любоў да Айчыны. Імкненне да незалежнасці хатняга вогнішча, прадбачлівасць, энергічнасць, павага. У гэтым характары ёсць усё, што павінна аздабляць сапраўднага грамадзяніна”. I. Дамейка выступаў

супраць насілля, войнаў, якія ён атаясамліваў са злачыннасцю: “Людзей з такім гартам нельга “акаталічваць” зброяй, бо зброя можа іх вынішчыць і прынізіць. У гэтым выпадку заваяванне было б злачынствам, за якое прыйшлося б расплачвацца чылійскай крывёю”.

Сёння вельмі слушна з’яўляецца думка асветніка аб раўнапраўі народаў, аб каштоўнасці і арыгінальнасці кожнага народа. Нават у наш час ёсць прыхільнікі крытычнай педагогікі, якія лічаць, што розныя народы маюць розныя ўзроўні развіцця і адпаведна павінны мець розную праграму навучання. Але дзе сапраўдны крытэрыі цывілізаванасці? І. Дамейка меў уласнае разуменне цывілізаванасці. “Не бачу ніякай неабходнасці, каб настойваць на каланізацыі гэтых зямель, якія належаць не ўраду, але працавітаму, сумленнаму, мужнаму народу... Араўканскія індзейцы не з’яўляюцца дзікунамі. Я лічу іх больш цывілізаванымі, чым іх прыгранічныя цывілізатары”. Таму замест войнаў асветнік прапанаваў будаваць больш школ, рабіць іх дэмакратычнымі, з якаснай формай навучання.

Сацыяльныя погляды асветніка вызначаюцца дэмакратычнасцю, павагай да тых, хто працуе, стварае матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці. Яго турбуе лёс людзей, “якія, не разгінаючы спін, працуюць пад зямлёй, не бачачы дзённага святла, каб насыціць прагнасць, задаволіць (калі толькі калі-небудзь удасца задаволіць) гордасць гультаёў. Сацыяльны парадак несправядлівы: за законныя патрабаванні суддзі садзяць у астрог, улады выкарыстоўваюць зброю”. І. Дамейка абараняе справядлівасць і міласэрнасць: “Я не мог утрымацца ад заўвагі, што не трэба ні вялікай мужнасці, ні цывілізаванасці, каб знішчыць індзейцаў ці загнаць іх у лясы і пустыні...” Тым больш што індзейцы ўяўляліся І. Дамейку спакойнымі людзьмі, якія не імкнуліся да багацця, зручнага жыцця ці іншых выгад.

І. Дамейка падкрэсліваў роўныя магчымасці ўсіх людзей, выступаў супраць расавай дыскрымінацыі. Ён з цяжкасцю стрымліваў абурэнне белымі: усе механічныя работы, якія не патрабуюць думкі ці разліку, здольнасці ці хітрасці, выконваюць чарнаскурыя. Белыя ж адпачываюць ці лодарнічаюць. Багацеяў Ігнат Дамейка лічыў “шулерамі, п’яніцамі, абжорамі і себялюбцамі, якія нічога не робяць для паляпшэння быту гарнякоў як у маральных, так і ў матэрыяльных адносінах, наадварот, робяць усё для пагаршэння лёсу гарнякоў”.

Асветніка таксама турбуе побыт і вольны час шахцёраў. Ён разумее, што пры доме суда заводзіліся більярды, вінныя крамы, загоны для пеўневага бою і месцы для азартных гульняў для “ўлову” грошай рабочых. Ён разумее, што краіне патрэбны школы, адукацыя, і многа зрабіў для арганізацыі адукацыі і навуковага жыцця ў Чылі. Ненасытную прагу да ведаў ён выхваляў у сваіх вучнях, якія займаліся педагогічнай, навуковай дзейнасцю, сталі вядомымі вучонымі, атрымалі дыпламы інжынераў. І. Дамейка рос у атма-

сферы павагі да простых людзей, цягі да ведаў і кнігі, патрыятызму. Гэтыя ідэі ён пранёс праз усё жыццё, яны яшчэ больш развіліся, паглыбіліся з цягам часу. Гэта абумовіла таксама ўзровень выкладання. Лекцыямі І. Дамейкі захапляліся, ён аказваў незвычайны ўплыў на моладзь, выходзіў у яе цягу да ведаў, да вялікіх спраў. Дамейка пісаў: “Сілай той цягі, штуршком да дзейнасці, галоўнай мэтай былі дабро краіны..., захаванне народа...” Ён быў супраць такога дзяржаўнага ладу, пры якім рабочыя, шахцёры, прыгонныя не мелі права голасу, супраць падману ў час выбараў як у Чылі, так і ў Літве і Беларусі. Ён марыў аб гарманічным дзяржаўным ладзе, аб пашырэнні асветы, аб эканамічным дабрабыце. І гэта збліжае яго з сучаснікамі, з тымі, каму неабсякавы лёс Айчыны.

Творы І. Дамейкі маюць вялікае выхаваўчае значэнне, бо ў іх акрэслены лепшыя якасці людзей, якія змагаліся за незалежны лёс айчыны. Сяброўства было вялікай каштоўнасцю для І. Дамейкі. Такой жа каштоўнасцю для яго былі добрыя ўспаміны, былое, “якое бярэ нас і ўзносіць вышэй і мацней за існае, і ў тым, што было, жывём мы вечнай маладосцю, наперакор нашай сівізне і старэнню”.

Сяброўства пачыналася з думкі аб тым, каб жыць адной сям’ёй, як мага часцей сустракацца, шукаць агульных забаў і памагаць адзін аднаму ў самаадукацыі. Але потым абуджэнне студэнцкай моладзі прымушала філаматаў не абмяжоўвацца толькі ўласным удасканаленнем, а ўсё болей пашыраць свой уплыў на грамадства. Атмасфера сяброўства, імкненне ўплываць на акружэнне вызначыла далейшы лёс вучонага. Яго ўздзеянне на лёс Чылі было вялікім. Ён таксама пакінуў нашчадкам незабыўныя апісанні людзей, з кім сябраваў, хто шмат зрабіў для развіцця культуры Беларусі. Гэта Ян Чачот, жывы, душэўны, вясёлы, таварыскі з усімі, просты і аднолькава непасрэдны, нават бесцырымонны ў адносінах як да маладзейшых за сябе, так і да паважных вучоных людзей, які любіў спяваць, чула адгукаўся на розныя падзеі, які мог дараваць людзям нейкую крыўду, які асабліва быў паблажлівы да сціпых і гаротных.

І. Дамейка адзначаў як вызначальную рысу характару маладога Міцкевіча ўпэўненасць у сабе і незвычайную кемлівасць. Юзаф Яжоўскі, па назіраннях І. Дамейкі, наколькі быў суровы да сябе, нагэтулькі паблажлівы да іншых. У кожным з сяброў ён бачыў добрыя рысы: Лазінскі не надта дбаў пра высокія матэрыі, але аддаваў перавагу практычнаму жыццю, добрану побыту, незалежнасці. Ён быў, як пісаў І. Дамейка, заўсёды ў добрым гуморы, непасрэдны, дапамагаў матэрыяльна сябрам і меў прыхільнасць у моладзі. Тамаш Зан, адзначае І. Дамейка, грунтоўна ведаў прыродазнаўчыя і эксперыментальныя навукі, слыў добрым матэматыкам і паэтам, ведаў літаратуру, гісторыю, старажытныя мовы, быў вялікім аматарам мастацтваў, у першую чаргу музыкі, якую добра ведаў, выдатна спяваў. Калі ён спя-

ваў, імправізаваў, тады ад яго, ад чала і вачэй, нібы сыходзіла праменне, якім проста паланіў сэрцы ўсіх, хто яго слухаў. Умеў ён з аднолькавай лёгкасцю як разумець нявінных дзяцей, забаўляць іх і вучыць, так і ўступаць у палеміку з важнымі вучонымі і людзьмі шаноўнага веку. Заўсёды вясёлы, усмешлівага твару, жартаўлівы, любіў ён прыгожы, слабы пол і разам з тым быў вельмі абыходлівы з ім, вытанчаны, улюблівы, ён не цяпеў у маладых людзях ні малейшай непрыстойнасці, легкадумнасці, пажадлівасці, распусты. Ён даводзіў, што першая прыступка да несумленнасці, подласці і здрады — гэта нежаданне людзей стрымліваць у сабе грубыя схільнасці, абжорства і распуснасць, якія атручваюць навакольную атмасферу чадам і гніллю; ён казаў, што музыкай і паэзіяй, чысцінёй нораваў і любоўю можна ўратаваць ад канчатковага падзення самых сапсаваных людзей.

I. Дамейка таксама ўспамінае рухавага энтузіяста ўсіх пачынанняў таварыства Ануфрыя Петрашкевіча. Яго стыхіяй была “нацыянальнасць”, дабро краю, мінулае і будучае Айчыны. Францішак Малеўскі быў таксама добрага норава, ведаў і любіў мастацтвы, быў таварыскі і практычны. У Яна Сабалеўскага Дамейка адзначаў прыгожую душу, у Юзафа Кавалеўскага — працавітасць, у Будрэвіча — добрае сэрца і поўную абыякавасць да жыццёвых нягод. Самым высокім здабыткам для ўсіх былі: Айчына, навука, сумленне.

Акрэсленыя асветнікам вобразы рэальных людзей маюць вялікае выхаваўчае значэнне. Лепшыя іх рысы, на якія звярнуў увагу I. Дамейка, вабяць да сябе, спрыяюць выхаванню і самавыхаванню моладзі. I. Дамейка разумеў, што яны маюць вялікае значэнне як гістарычныя асобы, якія шмат зрабілі для развіцця мясцовай культуры, пашырэння асветы.

Для асветніка каштоўнасцямі таксама з’яўляюцца 46 гадоў працоўнага жыцця на зямлі Чылі, яе гасціннасць, атрыманае ад яе грамадзянства, сям’я, пашана, якую ён знайшоў у чылійскім народзе, прызначаная шчодрая пенсія на рэшту жыцця, духоўная асалода і ўцехі, якімі адарыў яго Бог у касцёлах, чым старасць яго падмацаваў. Усё гэта ён умеў цаніць і за ўсё быў удзячны.

Вялікае эстэтычнае, вахаваўчае значэнне маюць напісаныя Дамейкам лірычныя старонкі, дзе расказваецца аб яго сустрэчы з радзімай. Вобраз Радзімы заўсёды быў з асветнікам. У Чылі ён успамінаў беларускую прыроду, хату, карчму. Але з кожным новым днём расло ў яго сэрцы нясцерпнае жаданне як найхутчэй убачыць родны дом, сваякоў. Ён адчуваў, як шыбае ў скроні кроў пры думцы, што хутка будзе дома. Нават усхопліваўся сярод ночы, глядзячы ў акно, ці днее, падлічваючы гадзіны. Нягледзячы на тое, што ён быў выгнаннікам, што іншая краіна дала яму ўсё: пашану, багацце, — ён з трапятаннем чакаў сустрэчы з родным краем. Радзіма для I. Дамейкі — гэта прырода, родныя, продкі. Яго замалёўкі прыроды — гімн яе

прыгажосці, жыццю. “Што гэта за цудоўны быў ранак! Летняе сонца, здавалася, радавалася майму шчасцю... А што рабілася са мной, колькі было хвалявання, калі я ўбачыў першыя хаты, і за імі нашу медзвядскую сядзібу!.. Амаль плачучы выйшлі мы ўсе з экіпажаў”.

I. Дамейка — прыклад грамадзяніна, патрыёта, які любіць радзіму, жыццё, нягледзячы на цяжкасці, якія ўсё ж не перамаглі яго. Ён цалаваў каля дзвярэй касцёла зямлю і маліўся. “Колькі ў гэтым лесе абудзілася ў мяне дзіцячых успамінаў пра бацькоў, братоў, сяцёр, якіх даўно ўжо няма!” Вяртаўся дадому ён не спяшаючыся, каб падоўжыць радасць сустрэчы з продкамі. Новай слязой ён арасіў магілу бацькі, памаліўся ў капліцы над магілай старэйшага брата Адама, з якім не толькі разам хадзілі ў дзяцінстве ў школу, але і вучыліся першы год ва універсітэце, ушанаваў магілы сястры Марыі і пляменніцы.

”Старыя ліпы манілі мяне да сябе... галава мая поўнілася думкамі і ўспамінамі, я кідаў вачамі ва ўсе бакі”, — пісаў I. Дамейка. На радзіму ён прыехаў сталым вучоным, але не страціў дзіцячай цікаўнасці і замілавання характам краевіду. “Вачам адкрываліся шырокія палеткі жыта і пшаніцы, адны пажатыя ўжо, з копамі, да другіх — ішлі з сярпамі жнеі. Зялёныя, з рознымі адценнямі сялянскія шнуры, палосы белай грэчкі, толькі што пакошаныя сенажаці, а ўдалечыні — бары і дубровы, як бы наўмысна пасаджаныя для ўпрыгожання краевіду”, — пісаў ён. Яму ўспаміналіся дзіцячыя гульні, пяшчоты бабкі, шумныя сходкі ў доме, зборы шляхты.

Ледзьве першы сонечны прамень глянуў у акно, як Дамейка ўстаў і пайшоў на матчыну магілу. Як уражваюць паэтычныя радкі, у якіх апісваюцца яго пачуцці на магіле маці! Ён піша аб сваёй роднай маці, але гэтыя радкі можна аднесці і да маці-Радзімы. Толькі чалавек, які вельмі любіў Радзіму і жыў доўгі час у выгнанні, мог напісаць такія пранікнёныя радкі: “Мы пайшлі па раллі і вось уклечылі пры магіле. Ах! Каму ж гэта яшчэ дазволіць Бог пасля паўвекавага выгнання вярнуцца з-за мора, з другога паўшар’я свету і ўклечыць над магілай маткі, блаславенне якой сцерагло мяне ў вандраваннях. Няхай набожныя слёзы гэтыя будуць Богу на ахвяру за тваю шчодрасць, за ўсё тое, што ты дала мне, калі я быў яшчэ хваравітым дзіцём, потым непаслухмяным хлапчуком, потым ганарлівым смельчаком у школе, потым яшчэ больш самаўпэўненым, калі забываў твае пары і перасцярогі. Пры расстанні тваё сэрца прадчувала ўжо, што мы болей не ўбачымся, што я ўжо ніколі не абдыму цябе...”

О Божа! Калі ўжо не наканавана Табою, Тваёй міласэрнасцю, каб мая матка бачыла гэтыя мае пакуты і гэтыя занябаныя могількі, раскажы ёй праз свайго анёла, што я малюся і да смерці маліцца буду за яе збавенне і за Тваю ласку”. У гэтых словах асабліва праяўляецца любоў Дамейкі да радзімы, жаданне яе збавення ад гора і цяжкасцей.

Вандроўнік з нецярпліваасцю шукаў тую рэшту ліпавай абсады, што заставалася яшчэ з часоў яго дзеда і прадзеда. “З вялікім ушанаваннем абняў я адну з тых ліп, праўда, да паловы ўжо разадраную ад старасці і вятроў, але яна яшчэ бадзёра глядзела ў неба, прыкрываючы ўнізе сваім голлем маладыя, яшчэ кволыя дрэўцы”. У вобразе ліпы міжвольна бачыцца сам асветнік, які прайшоў цяжкі шлях выгнанніка, але яшчэ бадзёры, здольны падтрымаць маладых.

Жыццё Ігната Дамейкі — прыклад жыццяўстойлівасці і жыццялюбства, прыклад таго, як не трэба губляць у час цяжкасцей розум, прагнасць да жыцця і як трэба тварыць, любіць і змагацца за лепшае ў жыцці.

Для выхавання моладзі вялікае значэнне маюць асабістыя якасці вялікага асветніка: шырыня яго навуковых інтарэсаў, незвычайныя навуковыя, педагагічныя і арганізатарскія здольнасці, працавітасць, адданасць адукацыі, развіццю навукі. У працэсе грамадзянскага, патрыятычнага выхавання неабходна больш поўна выкарыстоўваць навуковую і літаратурную спадчыну Ігната Дамейкі.

Валерій Ермоленко

ОСНОВОПОЛОЖНИК ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЧИЛИ

В 1953 г. на Конгрессе культуры в столице Чили — Сантьяго знаменитый чилийский поэт Пабло Неруда отметил: “Представьте себе, какую положительную роль сыграл Домейко в нашей стране. Подумать только, как многим мы ему обязаны... все... вся горная промышленность... организация среднего и высшего образования... Прекрасный был старик”.

Игнатий Домейко вошел в историю мировой науки и культуры как выдающийся горный инженер-геолог, оказавший неоценимую услугу чилийскому народу и Республике Чили, ставшей его второй родиной. Он прожил в Чили почти 50 лет и там же, вдали от родной Беларуси, похоронен.

Профессия горного инженера-геолога — это профессия людей увлеченных и самоотверженных, целеустремленных и мужественных. Дневники Домейко свидетельствуют: еще в детские и юношеские годы он увлекался литературой приключенческого жанра и даже в зрелом возрасте охотно читал книги о путешествиях. Это, как оказалось, послужило платформой для выбора профессии. Но решающее значение при этом, как подтверждают те же дневники, имело опекуновство дяди — Юзефа Домейко (с 7-летнего возраста, после смерти отца, Ипполита Домейко). Дядя — горный инженер, получил образование в Германии, в знаменитой Фрайбургской горной академии. Его рассказы о прекрасном мире минералов и горных по-

род, о романтической профессии геолога явно заинтересовали Игнатия и стали для него судьбоносными. Когда после поражения восстания 1831 г. Домейко оказался в Германии, точнее в Саксонии (Дрездене), он прежде всего посетил г. Фрайбург и Горную академию, где когда-то учился его дядя. Он впервые побывал на знаменитых серебряных рудниках в Рудных горах на границе с Чехией, с 500-летней историей горных разработок. Впечатления от увиденного, по словам Домейко, были потрясающими. И решение было принято раз и навсегда — он, как и дядя Юзеф, будет горным инженером-геологом.

”Перебравшись вскоре во Францию и распрощавшись с политикой, я начал посещать курсы Сорбонны, Коллеж де Франс, Ботанический сад и Консерваторию “искусств и ремесел”. Слушал лекции выдающихся профессоров различных областей науки, и мои интересы окончательно сосредотачиваются на геологии”¹.

В 1833 г. Домейко поступает в Горную академию. В 30-летнем возрасте он садится на общую скамью с молодыми студентами и в течение 3 лет старательно учится. Он весьма успешно заканчивает Горную академию в Париже. В следующем, 1837 г., его, уже горного инженера академия направляет в Эльзас (горнорудный район на северо-востоке Франции), где он изучает месторождения железной руды и занимается строительством доменных печей. В это время представитель Чили — владелец медного рудника Карло Ламберт — обратился в академию с просьбой рекомендовать специалиста на должность профессора химии и минералогии в г. Кокимбо. Ректор академии, не раздумывая, предложил эту должность Домейко — своему самому талантливому ученику. И это был действительно основательно подготовленный и широко эрудированный горный инженер. Не следует забывать, что до академии Домейко окончил Виленский университет и еще в 1822 г. получил степень магистра философии (по математической теме).

Материальные условия в Чили, учитывая положение эмигрантов, предлагались неплохие. Домейко долго не раздумывает, возвращается из Эльзаса в Париж и подписывает контракт. Так началось великое путешествие Игнатия Домейко, которое должно было продлиться 6 лет, а на самом деле длилось полвека.

В феврале 1838 г. он вместе с Карло Ламбертом на бриге “Спей” отправляется из Лондона в Бразилию и далее из Рио-де-Жанейро на почтовом судне “Спейдер” в Монтевидео и затем в Буэнос-Айрес. Дальше верхом на лошадях через южно-американский континент, через степи Арген-

¹ Domeyko J. Moje podróże: Pamiętniki wygnańca. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. Т. 1 (1831–1838); 1963. Т. 2 (1839–1845); 1963. Т. 3 (1846–1888).

тины и хребты Кордильер (более 6000 м), от берегов Атлантического океана к берегам Тихого, в г. Сантьяго. Спустя четыре месяца после отплытия из Европы Домейко прибыл в Кокимбо.

Республика Чили только в 1818 г. стала независимой от Испании, которая с начала XVI в. владела почти всей Латинской Америкой, кроме Бразилии. Из потомков смешанных браков — белых (в основном испанцев) и индейцев образовался молодой чилийский народ. Страна протянулась узкой лентой между высокими Андами (Кордильерами) и Тихим океаном; наибольшая ширина этой ленты — 350 км, минимальная — 15 км), длина морской границы почти 4000 км. Площадь Чили — более 750 тыс. км², население — 12,5 млн. человек. Официальный язык испанский. Домейко освоил его быстро.

Вдоль берегов Тихого океана тянется еще один горный массив (параллельный Андам) — Береговые Кордильеры (свыше 3000 м). Между этими хребтами расположена, как в колыбели, Чилийская долина с плодородной землей. Эта удивительно вытянутая земля на самом деле колыхается. Чили кроме своей удлинённой формы имеет еще одну особенность — землетрясения. Эта страна словно лежит на минах. Здесь около 20 активных вулканов, постоянны содрогания земной коры. Эпицентры землетрясений располагаются на глубине 100–300 км вдоль поверхности, погружающейся от Перуано-Чилийского глубоководного желоба под южно-американский континент. Можно без преувеличения сказать, что земля в Чили буквально дрожит под ногами. Безобидные землетрясения происходят почти еженедельно, и к ним уже давно привыкли, но случались здесь и катастрофы, во время которых целые города превращались в руины. Нечто подобное произошло в Кокимбо на следующий день по прибытии туда И. Домейко.

Такая физико-географическая обстановка и геологические условия предопределили наличие в Чили разнообразных полезных ископаемых — минерального сырья для горной промышленности. Иными словами, в стране после спячки, в которую она была погружена при колониальном господстве Испании, сложились прекрасные предпосылки для развития капитализма. Для освоения минерально-сырьевых ресурсов необходимы были квалифицированные кадры, которых не было вовсе.

После беглого ознакомления со страной Домейко увидел, что в ней отсутствуют высшие учебные заведения и научные учреждения, совершенно не используются и даже не исследованы уникальные природные богатства. На его месте у многих опустили бы руки, но Домейко не смутило положение вещей. Он без раздумий, с огромным энтузиазмом и невероятной энергией принимается за дело.

К моменту прибытия Домейко в Чили химию считали лишь искусством плавки меди и железа, серебра и золота (примитивные способы были

известны аборигенам-индейцам еще до прихода испанцев), а химик был в глазах людей этой страны даже более высоким лицом, чем в Европе самый умный человек. И известие о приезде в Кокимбо европейского химика и не просто химика, а профессора химии (да еще геолога) распространилось по всему городу.

Домейко пишет в письме Адаму Мицкевичу: “Губернатор и местная знать встретили меня очень вежливо, с большим почтением, и не было человека, который бы говорил о чем-либо, кроме меди и шахт... Спрашивали, когда я начну строить печи и как скоро возьмусь за дело. Когда же я объяснил им необходимость и особую важность науки, ее высокую роль и значение, меня, кажется, не понимали... Некоторое время спустя я понял, что здесь идет речь не о науке и просвещении, а скорее всего о серебре и о производстве серебра. Я начал объяснять, что такое химия, минералогия, как их изучать. Мне кажется, чем меньше я им обещал, тем на большее они рассчитывали, ибо толпа спекулянтов и шарлатанов, которые эту страну издавна посещают, так приучила местных жителей к большим, никогда не выполняемым обещаниям, что чем меньше я им обещал, тем больше разумного они находили в моих планах и намерениях. С целью постепенной подготовки умов к тому, что я должен сделать, я предупредил губернатора и знатных граждан, что для понимания химии сперва нужно изучить физику, и с физики я должен начать; о физике здесь меньше говорилось, чем о химии, даже само название этой науки здесь мало (почти) неизвестно. Публика осталась в неведении”. Вскоре он сообщает Адаму Мицкевичу о первых результатах своих усилий: “Дом (под Горную школу с лабораториями) уже построен; начал курс физики, имею 20 с лишним учеников, все они слушают очень внимательно, и каждый опыт настолько их увлекает, что они вне себя от радости...”²

Так просто, без громких слов началась полувековая деятельность Игнатия Домейко в далекой стране. На протяжении этого времени он сделал многое. Организовал научно-исследовательскую работу и систему обучения, основанную на виленских традициях. Был учителем первых поколений чилийской интеллигенции и создал прочные научные основы эксплуатации природных богатств страны — разнообразных и многочисленных полезных ископаемых.

Большая организационная и педагогическая деятельность не оторвала ученого от научно-исследовательской работы. С первых дней своего пребывания в Чили Домейко интенсивно изучает страну. Ежегодно, в течение нескольких месяцев каникул в Горной школе, профессор из Кокимбо превращался в путешественника. В чилийском одеянии — большой соломен-

² Цыт. па кн.: Brzoza J. Ignacy Domeyko: Powieść biograficzna. Katowice, 1961.

ной шляпе, в белом плаще, называемом здесь пончо, и, конечно, с неразлучным геологическим молотком — он неутомимо странствует по глухим тропам этой обширной страны. В пути его сопровождает индеец, заботящийся о навьюченных лошадях.

В многочисленных научных путешествиях Домейко исходил в разных направлениях малодоступные чилийские горы, с опасностью для жизни исследовал вулканы. В течение многих лет неутомимых изысканий он шесть раз пересекал Анды в разных направлениях, побывал в пустыне Атакама на севере и провинции Араукания на юге, исходил всю страну вдоль и поперек. Путешествия доставляли ученому богатый материал для лабораторных исследований. Результатами научных изысканий Домейко делился со своими бывшими профессорами из Горной академии в Париже, печатался во французских научных журналах. А результаты были большие. Они послужили основой для составленной им первой геологической карты Чили, позволили открыть богатые залежи различных полезных ископаемых. Он открыл семь новых видов минералов, а один из них (причем полезный, промышленный), неизвестный ранее в геологической науке, назван в его честь домейкитом. С неослабевающей энергией он писал учебники (по физике и минералогии), а также капитальный труд “Введение в естественные науки”, организовывал в стране образование и университет.

Домейко-ученый приобрел мировую известность, а благодарные чилийцы впоследствии отмечали: Домейко первый указал им сокровища и научил ими пользоваться... Нашего соотечественника и теперь, на пороге XXI в. называют “отцом горного дела” Чили.

Масштабы вклада ученого в становление и развитие горной промышленности этой страны, значение его исследований для мировой горно-геологической науки можно оценить по состоянию горной промышленности Чили на конец XX в. в сопоставлении со второй половиной XIX ст. — периодом деятельности Домейко ³.

Благодаря личному вкладу Домейко, Чили сейчас располагает уникальными запасами селитры и серы, меди и молибдена; большими запасами железных, марганцевых, свинцово-цинковых руд, золота и серебра; запасами нефти и газа, каменного и бурого угля. Еще при Домейко в горнодобывающей промышленности Чили было занято около 50 тыс. человек — по тем временам это много. Благодаря Домейко, с середины XIX в. эта отрасль стала основной (главной) отраслью чилийской экономики.

Домейко первым обратил внимание на ценность чилийской селитры для сельского хозяйства как эффективного азотного удобрения и принял участие в организации ее добычи (попутно из селитры извлекался йод), а в на-

³ Чили // Горная энцикл. М., 1985. Т. 5. С. 401–405.

чале XX в. на долю селитряной промышленности Чили приходилось более 70% мирового производства природных азотсодержащих химикатов.

Район добычи селитры на севере страны граничил с территорией, на которую претендовали Боливия и Перу. В 1884 г. Чили объявила войну с целью захвата залежей селитры и одержала победу. Чилийские генералы привезли лабораторное оборудование и библиотеку университета г. Лимы в дар Домейко. Ученый как ректор университета в Сантьяго ответил: “Университет награбленных трофеев не принимает. Прошу забрать вещи назад”.

В этом же районе, на севере Чили, были открыты большие залежи каменных (поваренных) солей, самородной серы и гуано (птичий помет) — высокоэффективных фосфорных удобрений. Их промышленное освоение также было начато под руководством Домейко (открытие, научное обеспечение, горно-технические рекомендации).

В районе Кокимбо – Сантьяго еще до Домейко были известны залежи медных руд и была начата их эксплуатация. Благодаря исследованиям ученого их геологические и промышленные запасы были многократно увеличены. Более того, он первым указал на комплексность природного минерального сырья, выделил площади промышленных залежей медно-молибденовых руд и тем самым предвосхитил идею рационального (комплексного) использования полезных ископаемых, весьма актуальную в настоящее время; в 30-х гг. XX в. эта проблема была всесторонне обоснована А. Е. Ферсманом (1883–1945).

К прибытию Домейко в Чили главные интересы страны кроме меди были сосредоточены на серебре и золоте (наследие колониального господства Испании). К середине XIX в. их добыча резко снизилась, исходя из геологических запасов, и сейчас ежегодные объемы добычи составляют 20 т золота и 500 т серебра.

В первой половине XIX в. ежегодная добыча железной руды в Чили превышала 1,5 млн.т (90% всей добычи в Южной Америке); в 1995 г. — 3,5 млн.т. Страна полностью обеспечивает себя этим важнейшим полезным ископаемым — еще одна заслуга Домейко. Кроме того, в Чили имеется еще целый ряд полезных ископаемых: марганцевая руда (запасы — более 20 млн. т, добыча — 20 тыс. т в год), свинцово-цинковые руды (запасы — около 100 и 200 тыс.т металла), барит, гипс, каолин, тальк и мн.др., а на территории Огненной Земли — нефть (ежегодная добыча около 2 млн. т), природный газ (4,5 млрд. м³ добычи), уголь (добыча 1,5 млн.т при запасах 6 млрд. т). Таким образом, многоотраслевая горная промышленность Чили имеет буквально все для успешного развития своей экономики. Страна располагает и собственными кадрами — их готовит Чилийский институт горных инженеров (бывшая Горная школа И. Домейко). Домейко по праву считается основоположником горной промышленности Чили.

В 1867 г. ученый-естествоиспытатель представлял Чили на Парижской всемирной выставке в качестве комиссара. По возвращении из Франции он был избран ректором университета в Сантьяго (четыре раза переизбирался и был ректором до 1883 г.). Широко отмечалось 30-летие его деятельности в Чили (1869) — он был избран почетным чилийцем, в его честь был издан специальный сборник. Благодарные чилийцы по достоинству увековечили память о И. И. Домейко.

Кроме минерала домейкит имя ученого получила одна из окаменелостей моллюсков — Наутилус домейкус, впервые обнаруженная им в отложениях горных пород Чили (ископаемые моллюски позволяют однозначно определять возраст горных пород, что очень важно для геологического картирования). Его именем назван поселок Домейко (в районе Кокимбо), порт на юге страны, в Араукании (Пуэрто-Домейко), цепи Кодильер длиной 350 км — Кордильеры Домейко. В столице страны Сантьяго установлен памятник Игнатию Домейко. Он провозглашен народным героем Чили.

Так в далекой южноамериканской стране чтят память нашего земляка — выдающегося горного инженера-геолога, ученого-естествоиспытателя мирового масштаба.

Адам Мальдзіс

АКТУАЛЬНАСЦЬ ВІЛЕНСКАГА ВЫДААННЯ “АРАЎКАНІІ” 1860 г.

У 1860 г. у вядомай і заслужанай для Беларусі і Літвы друкарні Юзафа Завадскага пабачыла свет кніга Ігната Дамейкі “Араўканія і яе жыхары: Успаміны з падарожжа па паўднёвых правінцыях Рэчы Паспалітай Чылійскай”. Пераклаў яе з іспанскай на польскую мову Ян Замастоўскі, карэспандэнт “Газэты Варшавскай” у Парыжы. Відаць, ён пабываў у Чылі і сустрэкаўся з аўтарам, бо ў прадмове параўноўвае паўднёваамерыканскія раўніны з “херсонскімі стэпамі” (такое мог напісаць толькі відавочца) і піша, што мае працу Ігната Дамейкі па мінералогіі, якую таксама намерваўся перакласці, але спалохала яго спецыфічная тэрміналогія.

Кніга пачынаецца з “Гістарычнага ўступу перакладчыка”, дзе гаворыцца пра лёс індзейскага племені араўканаў, якія доўга і адчайна супраціўляліся іспанскім заваёўнікам-каланізатарам. Гэтаму змаганню прысвечаны аднайменныя паэмы “Араўканія” іспанскіх паэтаў Эркілі і Асорыі, драма Лопэ дэ Вэга (змест іх падрабязна пераказваецца). Сімпацыі перакладчыка адназначна на баку араўканаў. Ён лічыць далёкую і свабодную паўднёваамерыканскую краіну ўзорам для сваёй заняволенай царызмам радзімы:

“Чылійскай рэспубліка належыць да самых спакойных і найлепей кіраваных ранейшых іспанскіх калоній, якія сёння заваявалі незалежнасць. Публіцысты тлумачаць такую незвычайную памыснасць памяркоўнасцю ўладаў, развіццём гандлю і заможнасцю...”¹

На такіх жа пазіцыях стаяў і сам Ігнат Дамейка. Найперш ён падкрэслівае імкненне араўканаў да свабоды, незалежнасці, што тады было вельмі актуальным і для суайчыннікаў, землякоў аўтара. Прыгадаем, што кніга выйшла ў пераломны час: на самым прэдадні адмены прыгоннага права, рэвалюцыйнага ўздыму, які прывёў да вызваленчага паўстання 1863–1864 гг. Таму вельмі актуальна гучалі словы Ігната Дамейкі пра адвагу араўканаў, якія адчайна змагаліся з захопнікамі і не аднойчы перамагалі: “Хаця іспанцам удалося на некаторых малых умацаваннях узяць знакі свайго панавання, араўканскі народ не перастаў быць незалежным і з пакалення ў пакаленне пераказваў славу сваіх продкаў, здабытую ў тых баях” (62).

Кніга нашага суайчынніка складаецца з трох частак. У першай, пад назвай “Фізічнае становішча і прырода краю, у якім жывуць араўканы”, апісваецца вонкавы выгляд краю, назву якому дала араўканія — стромкая і велічная сасна, падобная “на калону старажытнага храма”. Шышкі яе мянялі мясцовым жыхарам хлеб. Ігнат Дамейка любуецца прыгажосцю экзатычных мясцін. Яго апісанні сведчаць аб несумненным пісьменніцкім таленце аўтара. Возьмем для прыкладу вось гэта: “ Дарога бяжыць уздоўж узараных схілаў, парослых карыцай і ляшчынай. Дзве пасмы ўзгоркаў, засеяных пшаніцай, ажыўленых жытлом індзейцаў, што агароджана пасярод яблыневых садоў, зялёных палёў і выпасаў, паніжаюцца на захад, у бок мора, і на ўсім гэтым схіле рассеяны хаты з агародамі і нязлічанымі платамі. Шырокае лугавіннае ўзвышша падзяляе гэтыя два ланцугі гор, пасярод якіх велічна плыве шырокая і цудоўная Царская рака, аколеная роўнымі нязвілістымі берагамі; удалечыні відаць мора і зрэдку самотныя скалы, а вышэй зруйнаваны ўжо два стагоддзі таму Царскі горад. На гарызонце, ад поўначы і ўсходу, пануюць шырокія вяршыні чорных гор” (101–102).

Падарожнік падрабязна апісвае таксама мясцовых жыхароў — іх жытло, агароды, палі. Доўгія і частыя гутаркі з аўраканамі пераканалі нашага земляка, што, напэракор распаўсюджаным тады меркаванням, па сваіх разумовых здольнасцях, гаспадарлівасці яны не ўступаюць еўрапейцам: “Нічога варварскага і дзікунскага не бачна ў тых мясцінах: дамы прасторныя і акуратна збудаваныя, народ працавіты, палі шырокія і добра дагледжаныя, жывёла ўкормленая, а коні адпаведныя, — усё гэта сведчыць пра памыснасць і працяглы мір” (102).

¹ Domejko I. Araukania i jej mieszkańcy: Wspomnienia z podróży po Południowych prowincjach Rzeczypospolitej Chilijskiej. Wilno, 1860. S. 17. Далей старонкі гэтага выдання ўказваюцца ў тэксце ў дужках.

Думка аб праве паўднёваамерыканскіх індзейцаў на свабоднае і заможнае жыццё (актуальнай яна была і для тагачасных беларусаў!) асабліва часта падкрэсліваецца ў другой частцы кнігі пад назвай “Маральны стан, у якім сёння прабываюць араўканы, іх звычаі і побыт”. Аўтару цяжка пра іх пісаць, бо, па-першае, мала сярод іх жыў і, па-другое, чуў пра іх многа прадузятга, дрэннага. Нібы яны ні ў што не вераць, аддаюць перавагу злomu. Аднак, пераканаўся аўтар, гэта не так. Вераць араўканы ў “Бога, стваральніка неба і зямлі і ў неўміручасць душы”. “... хаця пагружаныя ў цемру і варварства, адчуванне неўміручасці ў іх такое жывое, такімі выразнымі выяўляецца колерамі, у веры іх столькі моцы і ўпэўненасці, што ў гэтым дачыненні часта пераўзыходзяць людзей цывілізаваных, у якіх рэлігійнае перакананне застыгла” (120). І толькі ў стане вайны араўканы пераўвасабляюцца: становяцца жорсткімі, помстлівымі.

Асабліва спадабалася Дамейку, што мясцовыя жыхары шануюць гаспадара (часам са шкодай для гаспадыні), лічаць недатыкальным яго жылlo. “Іх дамы — нібы малыя дзяржавы, што карыстаюцца ўсялякай свабодай, незалежнасцю і ўшанаваннем у адносінах з іншымі — нібы яны сталіцы асобных нацый; усё ў іх залежыць ад акрэсленых законаў і старадаўніх абрадаў, а парог кожнай хаты так ушаноўваецца, як мяжа самага магутнага каралеўства” (131).

Шматлікія сустрэчы прывялі Ігната Дамейку да пераканання ў паўнацэннасці індзейцаў, іх падрыхтаванасці да грамадскага жыцця ў незалежнай Чылійскай рэспубліцы (аўтар, відаць, свядома ўвесь час называе яе рэч-паспалітай, нібы згадваючы пра тую “Рэч Паспалітую абодвух народаў”, што была падзелена паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй). Вось адзін з вывадаў: “Такім выглядае індзеец у сваім хатнім жыцці, на ўлонні міру і пры поўным суцішэнні сваіх азартаў. Падарожнік, бачачы яго ў такім стане і разважаючы пра сямейнае жыццё індзейцаў, яго заможнасць і выгоды, якімі ён карыстаецца, здаровы розум, разважлівасць, гасціннасць і ветлівае абыходжанне, ніяк не ўспрымае яго ані дзікуном, ані варварам — хутчэй прыйдзе ў галаву думка пра яго вышэйшасць у параўнанні з многімі народамі хрысціянскага свету” (139).

Адначасова вучоны бачыць у жыцці араўканаў і прыкметны рэгрэс. Гады прымусу, каланізацыі не маглі прайсці бяследна. Адышлі ў нябыт вогненныя тэлеграфы, “якія кансалідавалі народ, узнімаючы яго дзеля абароны хатніх ачагоў”. І, галоўнае, аслабела гістарычная памяць, часткова перапыніліся традыцыі. “Другім сімптомам упадку або, хутчэй, выгасання старадаўняй маральнай ідэі, якая натхняла гэты народ на мужнасць і надзвычайную стараннасць у абароне свабоды і незалежнасці краіны, з’яўляецца амаль поўнае паслабленне традыцыі і памяці пра колішнія вялікія дзеянні і гістарычны гераізм. Традыцыі, гэты святы скарб, сапраўднае нацыяналь-

нае багацце, крыніца неўміручага жыцця нацыі, заўсёды ўзнікалі ў адзінай святыні веры гераічных народаў старажытнасці, і заўсёды іх зберагалі святары і паэты. Нацыянальны дух, іх высакародная годнасць знікалі толькі тады, калі знікала вера і занядбоўвалі абрады, пакідаючы адкрытую прастору сафістам, палітыкам і прамоўцам” (154).

І далей: “Старадаўняя араўканская гордасць была прыгашана; забытыя хітрай іспанскай палітыкай, многія з правадыроў прызвычаліся прымаць кампліменты і падарункі — больш небяспечную зброю супраць іх грудзей, чым загартаванае жалеза кастыльскай шаблі. Прымірыўшыся з сённяшнім сваім становішчам, адны з іх бяруць нікчэмную плату ад сваіх ранейшых ворагаў, другія цешацца атрыманымі каптанамі ці лёстачкамі як прыкметамі сваёй паслабленай годнасці ці павагі...” (155).

Зноў жа: як гэта надзённа гучала і гучыць для беларусаў — і ў 1860 г. і цяпер.

У трэцяй частцы пад назвай “Прычыны, якія перашкаджаюць у цывілізаванні араўканскіх індзейцаў, і сродкі, што здаюцца найбольш адпаведнымі для дасягнення гэтай мэты” Ігнат Дамейка разважае, што трэба зрабіць у Чылі для прагрэсу краіны (парады лёгка дастасоўваліся і да зямель былога Вялікага Княства Літоўскага, у сталіцы якога нібы спецыяльна і была выдадзена кніга). Найперш гэта развіццё прамысловасці і гандлю, пракладка дарог (нават слова “транзіт” з’яўляецца) і аднаўленне разбураных гарадоў. Затым — маральнае, духоўнае, рэлігійнае абнаўленне. Аргументуючы свае вывады, аўтар імкнецца надаць ім тэарэтычнае абгрунтаванне, вызначае рысы паступальнага развіцця грамадства ўвогуле. І зноў многія палажэнні былі сугучныя з настроямі будучых паўстанцаў Кастуся Каліноўскага. Ігнат Дамейка, які толькі што лічыў, што араўканаў трэба і можна цывілізаваць толькі мірным шляхам (нават новых крэпасцей узводзіць нельга), раптам пачынае апраўдваць войны, узброеную барацьбу за вызваленне, высокую мэту: “Больш высакароднымі і ўзвышанымі з’яўляліся мэты, якімі кіраваліся нацыі, сапраўды заслужаныя для прагрэсу чалавецтва і маральнага развіцця іншых народаў — нават тады, калі раптоўная патрэба або дрэнна зразуметая ці імгненная экзальтацыя загадвалі ім выкарыстоўваць сілу. Уздым душы і думкі, моцнае *нацыянальнае перакананне* (тут і далей выдзелена мною. — А. М.), годнасць чалавека, яго маральнае шчасце ў гэтым і іншым жыцці, *любоў да свабоды* і неўміручых ісцін — вось такія былі *ўзвышаныя прычыны войнаў*; адным словам, вялікая цікавасць да сапраўднага прызначэння чалавека была адзінай стыхіяй *вялікіх дзеянняў* у народзе, у якога адзінай сілай і адзінай крыніцай натхненняў з’яўлялася рэлігійная вера і перакананне” (167).

Але тут жа, нібы спахапіўшыся, аўтар зноў пераконвае чытача, што араўканаў нельга “пераконваць” узброенай сілай. “Характар індзейцаў, калі

мы возьмем яго ў нармальным стане, г. зн. у стане міру, бо чалавек створаны для міру, а не для вайны, гэты характар, кажу, вызначаецца ветлівасцю, годнасцю, здольнасцю да найвышэйшай дабрачыннасці, гасціннасцю, схільнасцю да міру і парадку, любоўю да айчыны, дбайнасцю пра незалежнасць хатняга вогнішча, прадбачлівасцю, энергічнасцю, паважнасцю і на-яўнасцю ўсяго таго, што павінна ўпрыгожваць сапраўднага грамадзяніна.

Людзі падобнага гарту не паддаюцца перакананням зброяй, якая можа іх толькі вынішчыць або прынізіць, — а ў такіх выпадках заваяванне было злачынствам, здзейсненым коштам чылійскай крыві” (174). Толькі адкрытая і шчырая ў дачыненні да іх урадавая палітыка, толькі гаспадарчы прагрэс, рэформа нораваў і пашырэнне адукацыі здольны, лічыць аўтар, пераўтварыць Араўканію і адначасова захаваць “моц і гарт старадаўняга араўканскага характару”. Трэба ісці ў глыб сэрца чалавека, у патаемныя закуткі яго душы.

І яшчэ адна парада нашага суайчынніка чылійскім уладам, актуальная для беларусаў — і тады, і цяпер: чыноўнікам трэба ведаць араўканскую мову, “лепш яе вывучаць” (196).

Завяршаецца кніга артыкулам Міх. Б. (гэта несумненна віленскі гісторык Міхал Балінскі) “Звесткі пра жыццё і працы аўтара “Араўканіі”. Пра Ігната Дамейку, удзельніка паўстання 1831 г., палітычнага эмігранта, гаворыцца тут, зразумела, вельмі асцярожна: маўляў, аддаліцца з краю мусіў ён “у выніку неспадзяваных абставін”. Называюцца навуковыя працы нашага суайчынніка, з 1846 г. — прафесара універсітэта ў Сант’яга: “Elementos de Fisica experimental”, “Elementos de mineralogia”, “De mineralogia”, “Introduction al estudio de las ciencias naturales”. Гаворыцца пра шматлікія артыкулы ў парызскіх часопісах.

“Араўканія” Ігната Дамейкі несумненна мела для чытача вялікую пазнавальную каштоўнасць: раскажвала яму пра невядомы народ, экзатычную краіну (апісанні падарожжаў тады былі ў асаблівай модзе). Але таксама несумненна, што ў кнігі быў вялікі выхаваўчы патэнцыял. Яна не магла не ўзбуджаць у тагачаснай моладзі грамадзянскую свядомасць, вызваленчыя настроі і тым самым рыхтавала глебу для паўстанцкага ўсплёску 1863 г. Ці не таму (прамых доказаў тут няма) царскія ўлады з такой падазронасцю і нават бояззю паставіліся да Ігната Дамейкі (яны чатыры месяцы затрымлівалі ў Гродне яго пашпарт), калі ён на схіле жыцця, у 1884 г., прыехаў на родную Навагрудчыну?! За сусветна вядомым вучоным сачылі так, нібы гэта быў небяспечны дзяржаўны злачынец.

ПЕРАПІСКА АДАМА МІЦКЕВІЧА І ІГНАТА ДАМЕЙКІ

Адам Міцкевіч і ўсе яго сябры-філаматы пакінулі багаты эпістальрый, які з'яўляецца неацэннай крыніцай ведаў пра іх узаемаадносіны і творчасць, акалічнасці асабістага жыцця, пра гісторыю філамацкага руху і палітычную гісторыю тагачаснай Еўропы. Лісты дапаўняюць творчасць, без іх немагчыма ўявіць напоўніцу духоўнае жыццё людзей, чые лёсы ўпісваліся з вялікай літары ў лёс сусветнай навукі і літаратуры.

Ігнат Дамейка і Адам Міцкевіч. Стасункі іх жыццяў, іх перапіска — тэма вельмі аб'ёмная, каб умясціцца ў межах нашага даклада, таму мы абмяжувемся лістамі А. Міцкевіча да сябра і пастараемся сціпла асвятліць праблему ў звязку з галоўнай ідэяй філамацкага руху і творчасці яго прадстаўнікоў: ідэяй т. зв. “краёвага патрыятызму”, з якога вырасталала магутная плынь пазнейшага нацыянальнага адраджэння.

Патрыятызм, любоў да айчыны, якую філаматы паэтычна лічылі найдаражэйшай каханай, служэнне для дабра краю і на гэтым грунце самаадукацыя, самаўдасканаленне, паглыбленне ведаў, шчырае братэрскае сяброўства — вось тыя, як вядома, галоўныя прынцыпы, на якіх вырастаў філамацка-філарэцкі рух. Да яго крыху пазней за іншых далучыўся і Ігнат Дамейка, які прыехаў у 1816 г. у Вільню на прыродазнаўчыя студыі пасля кляштарнай піярскай школы ў Шчучыне. Даследчыкі ж мяркуюць, што стасункі сем'яў Міцкевічаў і Дамейкаў маюць больш даўняе паходжанне і што маладыя людзі, Ігнат і Адам, былі знаёмыя яшчэ ў школьныя гады¹. Так ці інакш, у літаратуры адзначаецца, што найбольшую ўвагу Міцкевіч звярнуў на маладога калегу ўжо будучы ў Коўне. Незадоўга перад гэтым Дамейка быў прыняты ў “сціслую гронку філаматаў”, якія пісалі частыя рапарты Міцкевічу аб Шпіцу, Куцу, Жэгоце (Szpicu, Kucu, Żegocie) — так называлі Дамейку калегі. Дзве першыя сяброўскія мянушкі І. Дамейкі неяк самі сабой зніклі ў пазнейшы час. Жартоўная ж філамацкая мянушка Жэгота на ўсё жыццё засталася прыналежнай Дамейку, яе выкарыстоўваў у сваёй карэспандэнцыі да сябра і А. Міцкевіч, звяртаючыся ў прывітальнай частцы сваіх эпісталаў як “mój kochany Ignacy”, так і “Miły Żegoto”, “Kochany Żegoto”. І. Дамейка з'яўляецца і героем III часткі міцкевічаўскіх “Дзядоў” у эпізодах, калі ў лістападзе 1823 г., падзяліўшы лёс сяброў, той апынуўся ў мурах базыльянскага кляштара, перамененага ў вязніцу. Там ужо былі Міцкевіч і іншыя. Філамацкі перыяд, калі яшчэ сябры былі разам і не паўставала неабходнасць ліставання, закончыўся, як вядома, разгромам і ссыл-

¹ Szejczerowa A. Ignacy Domejko. Warszawa, 1975. S. 31.

кай філаматаў. Дамейка атрымаў т. зв. “хатнюю высылку” ў Заполле, аднак адчуваў сябе там як у заключэнні. Як піша польская даследчыца, “эпілог філамацкай дзейнасці зрабіў дарэмнымі намеры і планы Дамейкі. Цяпер не магло быць і гаворкі аб працягу вучобы ані ў Варшаве, ані ў Берліне, ані ў Пецярбургу. Асуджаны на запольскія задворкі, ён распачаў шасцігадовы перыяд фальваркавых заняткаў”².

Стан духу сябра, які нудзіўся вясковым жыццём і цяжка перажываў гэтую ўнутраную ссылку, добра адчуў Міцкевіч у першым сваім лісце да Дамейкі з Рыма ў чэрвені 1830 г. За плячыма ў Міцкевіча ўжо была расійская ссылка: адэскае свецкае жыццё і падарожжа па Крыму, бляск імправізацый у маскоўскіх і пецярбургскіх салонах і фантастычны, амаль немагчымы выезд з Расіі. Крымскі пілігрым стаў пілігрымам Еўропы, вечным выгнанцам, аднак філамацкаму сяброўству і патрыятычнай адданасці роднаму краю нішто не магло перашкодзіць — ні адлегласці, ні драматычныя перыпетыі жыцця. Усё гэта знаходзіць выйсце і водгук у лістах, дзе адлюстроўваюцца колішнія іх філамацкія прынцыпы і сярод іх самы важны: “Miłość ojczyzny”.

Літва, радзіма, родны край, дзеля дабра якога філаматы меліся несці “gorliwą służbę”, стае цяпер адной з найгалоўнейшых тэм і матываў перапіскі, аб чым ужо сведчыць першы ліст Міцкевіча да Дамейкі — пралог да вялікай эпісталаярнай аповесці.

”Я зноў у Рыме. Амаль чула з ім павітаўся, не тое што ў першы раз. З усіх замежных гарадоў Рым адзіны мог бы мяне назаўсёды затрымаць... — паведамляе Міцкевіч свайму зануджанаму хатняй бяздзейнасцю сябру і піша далей аб сваіх планах. — Вось жа нейкі капрыз гоніць мяне з Рыма да Швейцарыі, хоць я павінен яшчэ заставацца тут. Наведаю стэпы, праз якія толькі летась праехаў, а потым альбо ў Парыж, альбо хутчэй за ўсё вярнуся на зіму назад у мілы Рым, з надзеяй і цябе тут пабачыць. Мусіць, ты там дужа занудзіўся, калі ўпікаеш нас у тым, што так чула ўспамінаем Літву. Май на ўвазе, што калі я мару пра Літву, думаю асабліва толькі аб некаторых месцах, аб некаторых асобах, да якіх ніколі не перамяню сваіх адносін, астатняе люблю толькі пачуццём хрысціянскім і грамадзянскім, як айчыны край. Каб я калі-небудзь вярнуўся ў Літву, не жадаў бы завесці ніякіх новых знаёмстваў, падтрымліваў бы адносіны, сам ведаеш, з якой малой колькасцю асобаў”³. Да той “невялікай колькасці асобаў”, безумоўна, належала Марыля Верашчака-Путкамер, і матыў Марылі таксама прысутнічае ў лістах, прынамсі ў перапісцы 30-х гг., як важкі штрых духоўнай далучанасці да пакінутай бацькаўшчыны. У тым жа лісце паведамляецца: “Не

² Szwejczerowa A. Ignacy Domejko. S. 43.

³ Mickiewicz A. Dzieła. Warszawa, 1955. T. 14. S. 539–540.

маю слоў удзячнасці за твой ліст, за навіны аб нашых знаёмых. Калі хочаш зрабіць мне вялікую, найвялікшую прыемнасць, дзяліся са мной і далей падобнымі навінамі. Я паслаў сувеніры для пані Верашчакавай і для панны Марыі, для кожнай па ружанцу. Тыя ружанцы былі асвечаны самім папам. Паведамі, ці дайшлі яны, я дасылаў іх праз Пецярбург...”⁴

Такім чынам, мы бачым, як натуральна ў лістах да І. Дамейкі акрэсліваюцца дзве асноўныя тэмы, цесна злучаныя паміж сабой:

1) тэма пілігрыма — падарожнага ў Сусвеце, які спалучае ў сабе дзве іпастасі — палітычнага выгнанца і “турыста”;

2) тэма Літвы — Айчыны, да якой адчуваецца пастаяннае пакутлівае настальгічнае пачуццё.

Сюжэт далейшых падзей, адлюстраваны ў перапісцы, разгортваўся наступным чынам. І. Дамейка, які прымаў актыўны ўдзел у паўстанні 1831 г., пасля яго разгрому стаяў перад выбарам, вяртацца на Літву ці не. Раіўся аб гэтым з Міцкевічам. У сваім адказе з Познані 2 студзеня 1832 г. Міцкевіч выказвае смутак, што былі яны амаль побач, але яшчэ не здолелі сустрэцца, а далей дзеліцца сваімі меркаваннямі наконт сумненняў сябра: “Тваё жаданне вярнуцца не дужа разумею, але не ўмею ганіць альбо радзіць. Праз столькі год бадзянняў я ўжо прывык да цыганскага жыцця, але разумею, якім яно можа быць цяжкім для тых, хто пачынае. Аднак вярнуцца, бачыць, што там робіцца! Зрэшты, рабі, як Бог цябе натхніць”⁵. І зноў усплёск пачуццяў, звязаных з Марыляй, а праз яе — настальгічна-роспачны акорд па Літве: “Твой даўні маркотны ліст атрымаў у Рыме. Там было колькі слоў ад Марыі. Ubачыўшы яе почырк, я так расчуліўся, што плакаў, як дзіця. Тое быў першы плач пасля развітання з Чачотам і Занам. Ніколі нам ужо больш не ўбачыцца. Але скажы ёй, што яна заўсёды мае ў маім сэрцы куточак, з якога ніхто яе ніколі не адсуне і дзе ніхто яе не заменіць”⁶.

Як вядома, не даверыўшыся амністыі, Дамейка атрымаў пашпарт на выезд у Францыю і таксама стаў на шлях пілігрымства. У Дрэздэне ён спаткаўся з Міцкевічам, затым, у новым шчырым вітку сяброўства, яны жылі ў Парыжы да 1838 г., разлучаючыся на непрацяглы час вандровак. Гэтыя пяць гадоў парыжскага жыцця надзвычай зблізілі іх. У 1834 г. Ігнат быў сведкам шлюбу Міцкевіча з Цэлінай Шыманоўскай, атрымаўшы напярэдадні пісьмовае запрашэнне, а хутчэй паведамленне ў катэгарычна-жартаўлівым тоне: “1834. 21 ліпеня, Парыж. Пане Ігнаце, заўтра мой шлюб. Ты мусіш апрануць фрак і прыйсці а палове дзевятай раніцы да Зана, а з ім а дзевятай у Валоўскіх, адкуль мы адпраўляемся на цырымонію. Не кажы нікому пра тое і памятай не спазніцца”. І пастскрыптам красамоўны: “Сёння ў па-

⁴ Mickiewicz A. Dzieła. T. 14. S. 539–540.

⁵ Тамсама. Т. 15. С. 7.

⁶ Тамсама.

нядзелак 21, заўтра аўторак 22”⁷. У Парыжы Міцкевіч знайшоў у Ігнату Дамейку шчырага адданага сябра, якому аднаму даручаў перапіску сваіх рукапісаў, у якім знаходзіў душэўны водгук і падтрымку. Асабліва гэта адчуваецца, калі Міцкевіч у 1833 г. выбраўся ў вандроўку ў Швейцарыю і на поўдзень Францыі дзеля ўратавання і ўмацавання здароўя таленавітага, згасаючага ад сухотаў маладога польскага паэта Стэфана Гарчыньскага, рукапісы якога ў той час А. Міцкевіч апрацоўваў і рыхтаваў да друку. Лісты Міцкевіча са Швейцарыі ў 1833 г. да І. Дамейкі напоўнены клопатам пра Стэфана, асабістай знямогай ад невыноснага душэўнага і фізічнага напружання і неабходнасцю адчуваць надзейнае сяброўскае плячо. У гэты час у Парыжы Дамейка перапісвае для Міцкевіча “Пана Тадэвуша”. “Каханы Жэгота... Ці перапісваеш Тадэвуша? Стэфану было крыху лепш, і я перапісаў з горам папалам песню чацвёртую, але далей! Не ведаю, калі пачну, бо я зусім з ног звалены...”⁸ — піша Міцкевіч з Жэневы 12 жніўня 1833 г. Выказваннем удзячнасці Міцкевіча да сябра стаў намер пачаткова назваць паэму “Пан Тадэвуш” “Жэгота”. Даследчыкі таксама адзначаюць, што ў гэтым творы шмат алюзій, звязаных з асобай Жэготы (Дамейкі) і яго атачэннем⁹.

Тым не менш, Дамейку ў Парыжы было няпроста з самавызначэннем. Ён адчуваў сябе “не жаўнерам, не вучоным, не земляробам, не рамеснікам, звыклым да спакойнага жыцця”¹⁰. Спосаб самасцвярджэння І. Дамейка знайшоў у навуцы, зрабіўшыся навучэнцам Горнай школы ў Парыжы. Стаў часта бываць у геалагічных вандроўках па Францыі і ў 1837 г. атрымаў прапанову стаць прафесарам хіміі і металургіі ў Чылі. Аб гэтым, дарэчы, і паведаміў яму ў лісце ад 4 кастрычніка 1837 г. з Парыжа менавіта А. Міцкевіч, калі той чарговы раз быў ў экспедыцыі ў капальнях Францыі ў пошуках жалезнай руды. “Ці ведаеш, што табе аддаюць амерыканскія шахты?” — пытаецца А. Міцкевіч¹¹ і падрабязна паведамляе акалічнасці запрашэння Дамейкі ў Чылі. Тэрмін выезду быў назначаны на снежань 1837 г., і Дамейка, відавочна, выехаў неадкладна, бо наступны ліст Міцкевіча ад 14 чэрвеня 1838 г. гаворыць аб тым, што яго адрасат ужо зведвае сваю “другую айчыну і новую гаспадарку”. З гэтага часу лісты Міцкевіча да сябра, аддзеленага акіянам не толькі ад улюбёнай далёкай Літвы, але і ад Парыжа, становяцца больш аб’ёмнымі. Ён дзеліцца не толькі навінамі “з краю”, але і навінамі аб эміграцыі, падрабязна паведамляе аб сваім жыцці, дзе часта былі цяжкасці і смутак. Хвароба жонкі і дзяцей, праблемы з уладкаван-

⁷ Mickiewicz A. Dzieła. T. 15. S. 126.

⁸ Тамсама. С. 92.

⁹ Szwejczerowa A. Ignacy Domejko. S. 80.

¹⁰ Тамсама.

¹¹ Mickiewicz A. Dzieła. T. 15. S. 198.

нем на працу, разлады ўнутры эміграцыі, складанае выбуховае палітычнае становішча Еўропы і, безумоўна, радзіма, цяжкі стан яе гістарычнага нябыту, — усё гэта пераплятаецца, перажываецца і апісваецца ў лістах, ствараючы іх своеасаблівую дынамічную эпістальную фэбулу.

“Парыж. 1839. 7 студзеня.

Каханы Жэгота [...] Чытаючы твае лісты з Какімба, пераканаліся мы [...], што табе там лепей, чым нам тут, бо тут нас атачае стэп маральны без канца, а на дарозе маем цяжкія пераправы.

Я дазнаў розных няшчасцяў. Быў у Швейцарыі, стараючыся там аб месцы ў акадэміі ў Лазане. Месца атрымаў вельмі добрае, але тымчасам атрымаў вестку, што жонка хвора. Знаходжу кансіліум дактароў пры жонцы, і другі кансіліум пры сынку малым...” У тым жа лісце парады сябру: “Табе раю сядзець у Какімба, пакуль не надаець, тымчасам, можа, якая засвеціць надзея. Пішы свае падарожжы. Ты першы з землякоў, які пусціўся ў такую далёкую вандроўку і ты чалавек пісьменны. Тваё падарожжа будзе архіцікавым. Не раз задумваўся над тым, як жа нас лёс з малога нашага брацтва літоўскага раскідаў і якія ж могуць быць дзённікі падарожжаў па Кітаях, Арэнбурггах, Сібіры, Амерыцы, а хто ведае яшчэ, што нас далей чакае”¹².

Штараз у лістах да Дамейкі Міцкевіч згадвае сяброў-філаматаў: Зана, Чачота, Малеўскага, Яжоўскага, Пётрашкевіча і інш. У маі 1839 г. паведаміў аб змове Шымона Канарскага, які быў выкрыты на радзіме, а ягоны арышт пацягнуў шматлікія рэпрэсіі. Дадаваў як рэзюме: “Бачыш сам, якія ў нас тут беды і зблізку і здалёк. Няма чаго спяшацца ў Еўропу”¹³.

Цікава змяняецца прывітальны зварот Міцкевіча: замест звыклага “Каханы Ігнаце” або “Мілы мой Жэгота” з’яўляецца падкрэслена паўднёва-амерыканскі каларыт: “Каханы Сіньёр Дамінга”, або жартаўлівы: “Мілы мой дон Літвіна дэ Какімба”. Новае адценне набывае настальгічная пілігрымская тэма: “Лазана, 11 жніўня 1839. ...Горад Лазана зрэшты досыць нудны. Лазанцы да нас прыхільныя, і нам было б тут добра, калі б мы маглі прызвычайна да гэтай цуднай зямлі. Але дарэмна, мы як цыганы, усюды госці. ...Я ў Лазане такі ж абасоблены, як ты ў Какімба, толькі крыху бліжэй да сваіх. Разуумею дасканала тваю тугу! Калі будзе невыносна цяжка, пакінь ім сваю лабараторыю і рэціруйся да нас... Тымчасам пішы сваё падарожжа і нават, як табе раіў, патроху гісторыю Паўднёвай Амерыкі [...] Пішы так, каб у краі можна было выдаваць”¹⁴. Вось і ў гэтым клопаце аб выданні падарожжаў Дамейкі менавіта “ў краі” — даніна філамацкай этыцы, прагненне “горлівай службы на дабро айчыны і краю”. Як вядома, І. Дамейка і

¹² Mickiewicz A. Dzieła. T. 15. S. 248–249.

¹³ Тамсама. С. 268.

¹⁴ Тамсама. С. 280.

стаў аўтарам знакамітага, досыць аб’ёмнага твора “Маё падарожжа (успаміны выгнанца)”¹⁵, які ахоплівае перыяд з 1830 па 1888 г.

У лісце ад 15 лютага 1840 г. з Лазаны Міцкевіч апісвае поспех сваіх лекцый і жыццё ў прыгожым доме, і раптам праз усё гэта прарываецца зноў адчай выгнанца: “Туга па Літве на мяне не раз напаўзае цяжкая, і бесперапынна сню Навагрудак і Туганавічы. Табе мусіць быць яшчэ тужлівей”¹⁶.

Лісты Міцкевіча 1842–1843 гг. выразна адбіваюць духоўны ўплыў на яго Анджэя Тавянскага, хаця змест гэтых лістоў гаворыць аб тым, што Міцкевіч аддаецца містыцы не болей, чым тое мэтазгодна на грунце хрысціянскага веравызнання. Міцкевіча немагчыма папракнуць у сектанцтве, хоць ён і піша пра таёмнае “колю”, аднак яго душэўныя памкненні не парушаюць хрысціянскага ідэалу, а толькі выдаюць у ім неабсяжную ў парываннях і адчуваннях Бязмежнага паэтаву душу.

Цікавы заключны этап перапіскі сяброў-філаматаў. Ліст А.Міцкевіча з Парыжа ў кастрычніку 1849 г. адлюстроўвае стан расчараванасці пасля “вясны народаў” у Еўропе. Вызваленчыя паўстанні, што пракаціліся па многіх краінах і ў якіх прымаў удзел Міцкевіч, дбаючы аб вызваленні “Рэчпаспалітай-айчыны”, скончыліся паражэннем. У Еўропе запанавала рэакцыя. “Мой каханы Ігнацы. Пішу да цябе ў цяжкім часе з асяродка імглы і буры. Неблаславенства Божае ўсцяж над намі і над нашай Айчынай. А мы ўжо страцілі нават права скардзіцца...”¹⁷ У канцы ліста распач саступае месца ўпэўненасці, што “трыумф злога тут не з’яўляецца канчатковым. Праўда не загіне, і тое добрае, што засталася ў нашых душах, дачакаецца хвіліны адраджэння. Без моцнага ўціску ані Польшча, ані Францыя не адчулі б ніколі прагі да вышэйшага і лепшага жыцця”¹⁸. У гэтых словах нібыта прадчуванне і будучага лёсу Беларусі.

У канцы 1850 г. Міцкевіч віншаваў сябра за акіянам з нагоды яго жаніцьбы. І яшчэ ў адным лісце ад 26 чэрвеня 1853 г. паведамляў сумную навіну аб смерці на радзіме іх агульнага старога сябра-філамата Яна Чачота. Такімі былі апошнія нярадасныя весткі з Літвы-айчыны, сувязі з якой усё больш і больш абрываўліся, пераставалі трымацца ніткамі жыццяў былых паплечнікаў-аднадумцаў, раскіданых па ўсім свеце.

Такім чынам, перапіска сяброў-філаматаў А. Міцкевіча і І. Дамейкі з’яўляецца як бы духоўным працягам іх сяброўства, сведчаннем вернасці філамацкім ідэалам, патрыятычнаму служэнню айчыне. Вобразы пілігрымаў-выгнаннікаў, выдаленых са сваёй нарачонай айчыны, паўстаюць з эпіста-

¹⁵ Domeyko I. Moje Podróże: Pamiętniki wygnańca. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962–1963. Т. 1–3.

¹⁶ Mickiewicz A. Dzieła. Т. 15. S. 312.

¹⁷ Тамсама. Т. 16. С. 398–399.

¹⁸ Тамсама. С. 400.

лярнай спадчыны як вобразы, з аднаго боку, героіка-легендарныя, з другога боку, безвыходна-трагічныя. Але ў гэтым смутку па мінулым і рэчаісным роднага краю заўжды былі промні іх рамантычнай Надзеі на яго будучае адраджэнне.

Уладзімір Мархель

ДАМЕЙКА ВА ЎЯЎЛЕННІ І СВЕДЧАННЯХ КАРАТЫНСКАГА

Вінцэсь Каратынскі, народжаны ў вёсцы Селішча ў 1831 г., праз амаль трыццаць гадоў пасля Ігната Дамейкі, прысвяціў свайму славутаму земляку тры артыкулы-нарысы. Іх ён змясціў з інтэрвалам у шэсць і сем гадоў на старонках польскай перыёдыкі — “Tygodnik Ilustrowany”, “Kłosy”, “Kronika Rodzinna”. Акрамя таго, ён апублікаваў з уласнай прадмоваю адрасаваны яму ліст Ігната Дамейкі. Калі ўлічыць, што імя выдатнага вучонага Каратынскі згадваў яшчэ і ў гістарычна-краязнаўчым нарысе “Карціны з берагоў Нёмана” і што паміж першым (1871) і апошнім (1887) яго матэрыялам, прысвечаным Дамейку, ляжыць шаснаццацігадовы прамежак часу, то можна без вагання зазначыць: увага беларускага паэта да знакамітага земляка была натуральнай і змястоўнай, бо зыходзіла з унутранай патрэбы і забяспечвалася асабістай ініцыятывай.

Надрукаваўшы артыкул “Ігнат Дамейка” ў ліпеньскім нумары “Tygodnika Ilustrowanego” за 1871 г., Вінцэсь Каратынскі, па сутнасці, паклаў пачатак дамейказнаўству ў польскіх перыядычных выданнях.

Невядома, якімі крыніцамі ці матэрыяламі карыстаўся паэт, калі рыхтаваў свае нарысы да друку, але не выпадкова, відаць, прыняўшы спачатку дату нараджэння Дамейкі 22 студзеня 1802 г., ён пасля памяняў яе на 22 жніўня 1801 г. У астатнім жа аўтар артыкулаў-нарысаў прытрымліваўся аднолькава-адпаведных біяграфічных звестак — вучобы, працы, эміграцыі ў Еўропу, ад’езду ў Паўднёвую Амерыку і грамадска-навуковай дзейнасці Дамейкі ў Чылі. Будучы знаёмым з Дамейкавай кнігай “Араўканія і яе жыхары”, перакладзенай на польскую мову і выдадзенай у Вільні ў 1860 г., Каратынскі не мог не захапіцца пазіцыяй свайго вялікага земляка ў дачыненні да араўканаў, які прапаноўваў “прыручаць, а не заваёўваць індзейцаў..., выхоўваць іх рэлігійна і інтэлектуальна”. “У гэтым голасе высакароднага сэрца і настойлівага палітычнага розуму, — заўважае Каратынскі, — адкрываецца яшчэ адзін бок характару Дамейкі... Чалавек гэты шырокай навукі, заслугі і славы, зусім не метафізік матэрыялізму, які карыстаецца прыродазнаўчымі навукамі для кратавага падкопу пад грамадскі лад”.

Гэтую думку Каратынскі паглыбіў у апошнім сваім нарысе “Ігнат Дамейка ў Варшаве”, змешчаным у “Kronice Rodzinnej” у 1884 г. “Самай глыбокай і самай выразнай рысаю ўсяго жыцця Ігната Дамейкі, — пісаў паэт, — было тое, што навука не аддаляла, а набліжала яго да Бога, і чым глыбей ён апускаўся ў яе падзямелле, тым вышэй уносіўся духам у блакіты”. Несумненна, выказванне было вынікам і роздумаў, і асабістага знаёмства з выдатным вучоным.

Перад тым быў яшчэ адзін нарыс, пра які Адам Плуг пісаў наступнае: “Партрэт Дамейкі і шырокі жыццяпіс, накіданы ўдзячным і вопытным пяром Каратынскага на аснове каштоўных матэрыялаў, дадзеных яму Адынцом, мы падалі ў “Kłosach” восем гадоў таму” (на самай справе ў 1884 г. мінула 7 гадоў з часу публікацыі таго нарыса).

Названы нарыс Каратынскага раскрыў грунтоўную дасведчанасць аўтара ў гісторыі філамацкага руху, яго разуменне іх грамадзянскага подзвігу, уменне цаніць гэта і здольнасць усведамляць пераемнасць пакаленняў.

Вінцэсь Каратынскі ведаў, што Ігнат Дамейка быў правобразам Жэготы ў Міцкевічавых “Дзядях” і што вялікі навагрудчанін, для якога будучы грамадзянін Чылі перапісваў начыста “Пана Тадэвуша” ў Парыжы, меўся назваць гэтую паэму “Жэгота”, і што асобныя мясціны, апетыя ў ёй, былі бліжэй да Карэліч, чым да Навагрудка, і шмат іншага.

Былы памочнік-сакратар Уладзіслава Сыракомлі вельмі хваляваўся за Дамейку ў час яго прыезду ў Варшаву, бо не ведаў, на якой мове той загаворыць, сумняваўся, ці будзе славыты зямляк пасля доўгіх гадоў знаходжання ў Лацінскай Амерыцы карыстацца той моваю, якая бытвала ў філамацкім асяроддзі і пазней на гістарычнай Літве, на яго радзіме — Навагрудчыне. “Дамейка на Венскім вакзале ў Варшаве выступіў не толькі на польскай мове залатога веку Жыгімонтаў, — пісаў Каратынскі, — але і з тым навагрудскім акцэнтам, з якім размаўлялі Іахім Храптовіч, Тадэвуш Рэйтан, Міцкевіч і Кандратовіч. Розныя па ўзросце, публічнай працы, заслугах, Ліцвіны пазналіся адразу пасля таго наднёманскага дысканту, які гучаў у вуснах аўтара “Пана Тадэвуша”. Пераканаліся, што паэма, дагледжаная ў свой час Дамейкам у Парыжы, толькі з такім акцэнтам можа гаварыць пра Літву: “Ты як здароўе...”

Акрамя таго, Каратынскі адзначыў, што “варшаўскія літаратары і журналісты ў атачэнні заслужаных дзеячаў на розных арэнах грамадскай працы ўручылі Ігнату Дамейку лаўровы вянок як ушанаванне “пестуна нацыянальнага дабрачынства і гонару сярод чужых народаў”. Між тым, ён сам удзельнічаў у паднясенні таго вянка. Пра гэта сведчыць Адам Плуг (Антон Пяткевіч), які ў сваю чаргу прызнаецца, што ён прачытаў верш, прысвечаны І. Дамейку, але не прыводзіць яго. Затое В. Каратынскі працытаваў гэты верш амаль цалкам:

Хоць пад небам халодным, пахмурным краіны
Гадаваць немагчыма кустарнік лаўровы,
Мы знаходзіць пад ім, аднак, можам расліны,
Калі трэба ўшаноўваць вянкамі галовы.
А чыя найбольш варта такой пашаноты
За тваю, дарагі госць з далёкага свету,
Дзе шчаслівы наш гонар, айчынныя цноты
Між чужынцаў пранёс ты праз доўгія леты?
За тваю, Тамаша друг адданы і Яна,
Эдуарда, Адама і цэлай Плеяды
Прамяністай, якая ад Бога прыслана,
Каб айчыннаю славай ясніць далягляды,
Запаліўшы святы Зніч на родным алтары,
Зніч любові й ахвяр, і з яго палымнення
Іскры ўжо з пакалення пайшлі ў пакаленне.

(Пераклад Уладзіміра Мархеля)

Думаецца, пад словамі і вобразамі гэтага твора, які можна лічыць одаю, Вінцэсь Каратынскі паставіў бы і свой подпіс.

Восенню 1886 г. Вінцэсь Каратынскі атрымаў ліст ад Ігната Дамейкі. Вучоны адправіў яго з вёскі Жыбуртоўшчына ў Слонімскім павеце, дзе нейкі час жыў пасля вяртання з-за акіяна. Дамейка дзякаваў свайму земляку, варшаўскаму журналісту, за дасланыя матэрыялы пра Адама Міцкевіча і дзяліўся ўражаннем ад знаёмства з іх зместам. Ён цалкам прымаў аргументацыю Каратынскага на карысць таго, што Міцкевіч нарадзіўся ў Навагрудку, лічыў сапраўднай заслугаю свайго адрасата тое, што ён “знайшоў, захаваў і апублікаваў метрыку хрышчэння” іх вялікага земляка і іншыя “каштоўныя памятки”, звязаныя з яго жыццяпісам. Міцкевіч збліжаў іх і выводзіў на шлях узаемаразумення.

Міхась Маліноўскі

ІГНАТ ДАМЕЙКА І БАРАНАВІЦКАЯ ЗЯМЛЯ

У кнізе “Мае падарожжы” вялікі сын нашай зямлі і славыты чыліец Ігнат Дамейка напісаў: “12 верасня, пасля ўрачыстасцей з нагоды нараджэння Н. Дзевы і перамогі пад Венай пакінуў дом дачкі і зяця майго. Правялі мяне да Сачывак, а адтуль у Баранавічы, дзе, сеўшы ў цягнік, паехалі позна ўвечары ў Варшаву”. Гэты пераклад з польскай мовы спецыяльна па маёй просьбе зрабіў журналіст Здзіслаў Сіцька. Так, апошні дзень на Беларусі Ігнат Дамейка правёў у Баранавічах цяпер гэта, як мы ведаем, восьмы па колькасці жыхароў горад у нашай краіне, калісьці ён нават быў абласным горадам. Па нейкіх акалічнасцях нашага жыцця Баранавічы зняслаўлены трыма славытымі пісьменнікамі. Вялікі яўрэйскі пісьменнік Шолам-Алей-

хем так “увекавечыў” мясціну: “Каб ёй згарэць, гэтай станцыі Баранавічы!” Вялікі рускі пісьменнік Аляксей Талстой таксама нядобра адгукнуўся пра Баранавічы. Беларускі вучоны-літаратуразнаўца і паэт Алег Лойка ў сваёй паэме “На залатым перазвоне” на ўсю рэспубліку так напісаў:

Ды Баранавічы я не люблю,
Ну а як бы вы іх любілі?
Па рублю, па рублю, па рублю
З нас за кожны тут сідар лупілі.

Я раздумваў над усімі гэтымі словамі і прыйшоў да высновы, што нездарма яны так апісаны. У Баранавічах як нідзе не шанавалі і не шануюць сваіх вялікіх і годных людзей.

Сачыўкі. Што аб іх пісаў у сваіх падарожных нататках Дамейка? Руплівы беларускі энцыклапедыст, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Якуб Якубоўскі склаў спіс усіх населеных пунктаў Баранавіцкага раёна па алфавіту і па сельскіх саветах. І трэба адзначыць, што такога пасялення сёння на Баранавіччыне не існуе.

13 жніўня 1884 г. І. Дамейка запісаў: “Пад вечар пад’езджалі мы з панам Антоніем пад Сачыўкі. Тут, калі я быў малы, жыла мая бабушка Анцута з Валадковічаў. Добра помню (мне ж тады было гадоў сем) багатую панскую сядзібу, безліч гасцей, якія з’ехаліся на свята, да дня святой Ганны, на Сталовіцкі кірмаш. Як цяпер помняцца шумныя імяніны, на якіх тры Марылькі, мае дваюрадныя сёстры — Верашчака (старэйшая Марыля), Залэнская (паходжаннем з Касцюшкаў) і родная сястра, — трымаючы доўгую гірлянду з руж і язмину, спяваюць перад расчуленай бабуляй. Потым, калі пасля яе смерці жыў тут мой дзядзька Станіслаў Анцута (брат асабістага сакратара Станіслава Панятоўскага, брата караля), мы з маткай прыезджалі сюды на храмавае свята да Божай Маці Сталовіцкай. Мы гулялі тады пад старымі ліпамі, якія цяпер — я ўбачыў іх здалёку — вабілі мяне да сябе. Потым, пасля смерці дзядзькі, жыла тут мая маці, тут гулялі мы вяселле дзвюх маіх сясцёр і брата Адама, тут і развітаўся я назаўсёды з маткай, апошні раз пацалаваўшы ёй рукі (было гэта ў красавіку 1831 года), — праз год яе не стала”. Якія паўсталі перад намі імёны, якая павязь роду Дамейкі з славытымі і слыннымі прозвішчамі Беларусі! Як бачна, Баранавіцкая зямля, як і Карэліцкая, родная для Ігната Дамейкі: на Баранавіччыне адышла ў нябыт яго маці, а Марыля Верашчака творамі, прысвечанымі ёй, азалаціла сусветную літаратуру.

Вернемся да слоў Дамейкі: “Галава мая поўнілася думкамі і ўспамінамі, я кідаў вачамі ва ўсе бакі. Ужо відаць былі вялікія белыя вежы Сталовіцкага касцёла, статкі кароў, што пасвіліся каля лянівай Шчары на шырокай даліне. Удалечыні адкрывалася вёска Крошын, вятрак на ўзгорку. І вось з-за цёмных вольхаў паказаўся сачыўскі маёнтак, палепшаны, але не зменены”.

Далей ідуць успаміны пра бесклапотнае і шчаслівае дзяцінства і пра гасцяванне ў былым дзіцячым прытулку. Тут ужо гаспадарыў родзіч Язерскі.

Па дакументах 1889 г. Язерскі Эдуард Мартынавіч быў шляхціцам, рыма-католікам, меў маёнтак Сачыўкі з 287 дзесяцінамі зямлі. Як бачна, гэта быў заможны гаспадар. Усё ж у Ігната Дамейкі засталася ад Сачывак і нейкая прыкрасць, і звязана яна з наведваннем мясцовых могілак. Адразу ж скажу, што ні ў расійскія, ні ў польскія, ні ў савецкія часы ў беларусаў усё ж не былі выпрацаваны належныя адносіны да магіл сваіх продкаў. У нас дасюль няма беларускіх могілак. Ёсць рускія, польскія, яўрэйскія, татарскія, нямецкія, французскія, турэцкія, шведскія... але няма родных. Прычына тая, што толькі ў аднаго народа ў Еўропе так і не існавала рэлігія, якая з'яднала б народ у адно, таму і па рэлігіі і па самасвядомасці таго ж Дамейку адносім да палякаў...

Пра магілы, занядбаныя і пакінутыя, маці і дзядзькі Міхала Ігнат Дамейка напісаў: “Магілы ж пазарасталі муравой ды пустазеллем...” Сёння няма і гэтага. Яны знішчаны пры будаўніцтве “алімпійкі” — дарогі Брэст – Мінск – Масква.

Працуем яшчэ пра Сачыўкі, каб адчуць асаблівы водар гэтай мясціны: “Адразу папалудні пачалі зблізку і здалёку з'езджацца госці: Рдултоўскія, Верашчакі, Анцуты, сівы Тамаш Булгак з жонкай, якая тройчы ездзіла з мужам у выгнанне ў глыбіню Расіі і тройчы яго выратаўвала, далей — Кабылінскія, Слізні, Завадскі з Крошына, унук паланэцкай Антаніны Радзівіл, Абламовічы з Нясвіжа і многа іншых шаноўных грамадзян і дам. Іх імёны нагадвалі пра колішні навагрудскі сеймік 1819 года і пазнейшыя, сярод якіх і апошні — 1827 года, бо гэта былі сыны і ўнукі тых, што калісьці вадзілі рэй у павеце”.

Наведаў Ігнат Дамейка ў сваіх падарожжах па родных мясцінах і Крошын, у якім ён быў і ў свае дзіцячыя і юнацкія гады. Пра гэтае мястэчка, мне здаецца, не трэба шмат гаварыць, яно на вуснах кожнага свядомага беларуса. Але працытаваць славутага земляка мне хочацца: “У дзесяць гадзін раніцы ў Крошыне чакаў нас на імшу ксёндз у касцёле, пры якім пахавана мая сястра Язерская. Імша была жалобная. Пасля імшы пайшлі мы пакланіцца магіле маёй сястры, а потым — мураванай грабніцы сям’і Завадскага, дзе ляжаць яго бабка Юрага з Радзівілаў, матка і жонка, ад якой засталіся два прыгожыя хлопцы. Ласкавы гаспадар запрасіў мяне і Адынца, каб мы на памяць недалёка ад дома пасадзілі па дубку. З ахвотай выканалі мы гэтую ганаровую місію — пасадзілі ў падрыхтаваныя ямкі два дубкі, а ксёндз асвяціў гэтае месца”.

Сорамна, балюча і крыўдна каментываць напісанае пра Крошын Дамейкам. Я гэта зраблю ніжэй. А зараз фрагментарна адзначу, якія месцы яшчэ на Баранавіччыне звязаны з Ігнатам Іпалітавічам: гэта славутыя Сталові-

чы — сталіца колішніх мальтыйцаў Вялікага Княства Літоўскага, гэта не менш вядомая Паланэчка, гэта асвечаныя імёнамі Адама Міцкевіча, Яна Чачота, Тамаша Зана і іншых Бартнікі-Бортнікі, знакамітыя Карчова, Ішкалдзь, Туганавічы... Адзначым тут толькі тое, што ў баранавіцкай Паланэчцы, у касцёле Дамейка быў ахрышчаны. Шмат можна расказаць таксама і пра Бортнікі, і пра Туганавічы, і пра туганавіцкі парк, асабліва пра славу Філарэтаў камень, які сёння з'яўляецца адзіным помнікам прыроды рэспубліканскага значэння ў Брэсцкай вобласці.

Крошын. Вятрак, што быў на пагорку, знішчаны ў Першую сусветную вайну. Таго касцёла, які апісаны Дамейкам, сёння няма, як і знікла кудысьці тая славуная крыштальная люстра, аб якой ішла слава па ўсёй Беларусі, Літве і Польшчы.

Цяперашні касцёл пабудаваны на костках памерлых, для яго будаўніцтва ў польскія часы зрывалі надмагільныя пліты з могілак. Мабыць, у фундаменце касцёла і пліты з надмагілляў сястры Дамейкі Язерскай, вечнага пакутніка і змагара за справы вольных крошынцаў пробашча Войцеха Магнушэўскага, памяць пра якога дасюль у Крошыне і Баранавічах не ўшанавана і не ўвекавечана. Няма і дубкоў тых, што пасадзілі Дамейка і паэт Эдвард Антоній Адынец. Як мне расказвала старая жыхарка Крошына М. І. Арлоўская, дубкі былі знішчаны ў адну з начэй 1927 г., а камень, які стаяў побач, таксама апынуўся ў фундаменце касцёла. Так, гэта той знакаміты камень, на якім былі высечаны словы А. Адынца:

Тых двух, што во тут на дубку пасадзілі,
Ажно на паўвека былі разлучылі.
Ды іх філарэцкая дружба за час той
Не згасла ў дарозе жыцця пакручастай.
Калі іх звёў Бог зноў на гэтым жа свеце,
Ім бліснула праўда, як перлінка ў леце:
Уцехі зямныя — то сон, што ўцякае,
У сэрцы любоў толькі не памірае.
Пра тое сведчыць і гэты во камень,
Як будуць абодва пад каменем самі.

(Пераклад Кастуся Цвіркі)

Так, зладзействам і нічым іншым можна назваць дзеянні крошынцаў тых часоў. Яны ж учынілі святатацтва і над склепам Радзівілаў-Юрагаў — толькі раней, у 1915 г., калі выцягнулі адтуль труны і пакідалі косткі у Шчару, а ў дамавінах крошынкі доўга яшчэ мылі бялізну...

Апошнія святатацтва над апетым Дамейкам магільным склепам Радзівілаў-Юрагаў здзейснілі два старшыні калгаса “Перамога” — Герой Сацыялістычнай Працы Мацкоўскі і сучасны — Казляк. Першы захоўваў у ім атруту, а другі ў гэтую вясну загадаў засыпаць яго. Падагналі бульдозер, ссулі зямлю і завяршылі беспамяцтва.

Скажу яшчэ, што як у Баранавічах, так і ў Паланэчы, Сталовічах, Крошыне, Бортніках, Карчове, Туганавічах і іншых мясцінах, дзе жыў, гасцяваў вялікі сын Беларусі Ігнат Дамейка, дасюль памяць аніак не адзначана ні назвай вуліцы, плошчы, не пастаўлены памятныя знакі.

Сумна пра гэта гаварыць. І ўсё ж, глядзячы на вас усіх, дарагія карэлічане і госці чытаньняў, скажу: “Да Ігната Дамейкі ў сэрцы любоў ніколі не памрэ...” Хачу выказаць удзячнасць Нацыянальнаму навукова-асветнаму цэнтру імя Ф. Скарыны, Карэліцкаму райвыканкаму, газеце “Кніга і мы” і майму земляку З. С. Сіцьку за дадзеныя мне для працы кнігі Ігната Дамейкі “Мае падарожжы” і “Лісты да Уладзіслава Ласковіча”, адкуль узяты мною звесткі, і за кансультацыі пры падрыхтоўцы гэтага матэрыялу.

КАМУНІКАТ.ОРГ